

Vigyázz, XXI. század!

Egy vidéki vendéglátó-komplexum és községe kapcsolat- és viszonyrendszere

**Jelige:
DJF 213**

Tartalomjegyzék

1	BEVEZETŐ	1
2	ELMÉLETI ORIENTÁCIÓ	3
2.1	Az ipari gazdaság után. Szolgáltatások és turizmus	3
2.2	A magyar „vidék” a XXI. században és a „hálózatosodás”	5
2.3	Lehetőségek. Vállalkozók vidéken	7
3	HIPOTÉZIS	10
4	MÓDSZER	11
5	TEREP	13
5.1	Bikal község	13
5.2	A Puchner Kastélyszálló és Reneszánsz Élménybirtok	15
6	KAPCSOLATOK	17
6.1	Formális, hatósági kapcsolatok	18
6.2	„Barter”	19
6.3	Passzív, személyes kapcsolatok	21
6.4	Aktív, személyes kapcsolatok	23
6.4.1	„Direkt, személyes kapcsolatok”: A háló főbb mutatószámai	23
6.4.2	„Direkt, személyes kapcsolatok”: A háló alcsoportjai	25
7	VISZONYOK	31
7.1	A „fal” megjelenése a „távol állók” elbeszélésében	31
7.2	A „fal” megjelenése a „közel állók” elbeszélésében	34
7.3	A fal megjelenése a Birtok bedolgozói, alkalmazottai elbeszéléseiben	37
7.4	A fal megjelenése a Birtok vezetőségi tagjainak elbeszélésében	39
8	KÖVETKEZTETÉSEK	42
9	ZÁRSZÓ: AZ IRIGYSÉG	46
10	FÜGGELÉKEK	48
10.1	A kutatás során használt interjúvázlat	48

10.2	A mátrix létrehozása az interjúkból	50
11	ÁBRÁK	53
12	HIVATKOZOTT IRODALOM	68

1 Bevezető

A gazdaság posztindusztriális átalakulása új kihívások elé állítja a magyarországi, tradicionálisan mezőgazdasági, illetve kisebb részt könnyűipari tevékenységre specializálódott kistelepülések társadalmát. A mezőgazdasági és az ipari szektor relatív súlyvesztésének következményeként a községeknek azon része, amelyek kedvezőtlen földrajzi körülményeik miatt nem váltak kiköltöző nagyvárosi lakosok célpontjává (szuburbanizálódó- és üdülőfalvak) válaszut elé érkeztek: válaszolnak a „XXI. század” kihívásaira, és részben újfajta tevékenységek művelésébe kezd, vagy szembenéznek az süllyedés szomorú jövőképevel: a településen élők elvándorlásával és a szegénység fokozott terjedésével.

Az Európai Unió és hazai politika¹ ezért, válaszként az említett átalakulási folyamatra, kiemelt hangsúlyt helyez a kistelepülések turisztikai fejlesztésére, amivel tulajdonképpen ellensúlyozni szándékozik a termelő szektorok súlyvesztését ezeken a területeken, bevételi forrást, és így megélhetést teremtve az itt élők számára. Elsősorban pályázati keretek között forrásokat biztosít helyi vállalkozóknak ilyen irányú fejlesztések megvalósítására, ezek pedig közvetlenül is emelhetik a település életszínvonalát, de potenciális közvetett hatásaik ennél jelentősebbek: a helyiekkel való kapcsolat kialakításán – amelyet a pályázati programok kifejezetten ösztönöznek is – keresztül annak teljes társadalmára komplex módon is olyan hatással lehetnek, hogy az tőlük függetlenül, endogén módon is jelentős pozitív irányú változásokon menjen keresztül. Az ezt feltételező integráció elé azonban társadalmi és kulturális akadályok vethetnek gátat.

A dolgozatomban egy esettanulmányon keresztül, egy jómódú, de erősen csökkenő népességű község és egy, a faluban két évtizede jelen lévő vendéglátó-komplexum kapcsolat- és viszonyrendszerét mutatom be. Szándékom szerint ennek elemzésével megfelelő kép alakulhat ki bennünk arról, milyen akadályokról is beszélhetünk, illetve, tágabb értelemben: hogyan viszonyulunk a „XXI. századhoz”. A téma alapvetően újszerű, mivel egyfelől gazdasági szervezeteknek, vállalkozásoknak környezetükkel való kapcsolatait csak más gazdasági szervezetek vonatkozásában szokás vizsgálni, alapvetően közgazdasági és nem szociológusi szemmel. Másfelől, a magyarországi községek

¹ Gondoljunk például az Európai Unió LEADER programjára, amelynek legfőbb célkitűzése helyi közösségek: vállalkozók, civilek és a közszfő összekovácsolásával komplex módon támogatni innovatív beruházásokat a vidék gazdaságának fejlődése érdekében. A projekthez Magyarországon is számtalan egyesület, „akciócsoport” csatlakozott, a megvalósított fejlesztések száma pedig évről évre gyarapszik. ([http://www.umvp.eu/files/Közösségi_vidékfejlesztés - Tájékoztató az Európai Unió LEADER programjáról.pdf](http://www.umvp.eu/files/Közösségi_vidékfejlesztés_-_Tájékoztató_az_Európai_Unió_LEADER_programjáról.pdf) Utoljára letöltve: 2012. február 12.)

endogén fejlődésének lehetőségeiről ismereteim szerint legfeljebb a mezőgazdasági tradíciók művelésével vagy kiárúsításával kapcsolatban folyik diskurzus.

Dolgozatom alcímében szereplő „kapcsolatrendszer” fogalma alatt értek ténylegesen létező gazdasági és társadalmi kapcsolatokat, „viszonyrendszer” alatt pedig elsősorban az egymásról alkotott kép és vélemények tükrében értelmezett relatív helyzetet. A „vidéki” szó kiemelése azért fontos, mert a közeg, amellyel foglalkozom, alapvetően rurális, vagyis definícióm szerint tradicionálisan nem szolgáltatásokkal, hanem alapvetően mezőgazdasági és kisebb részt ipari termeléssel foglalkozó társadalmi csoport. Az elemzett vendéglátó-komplexum egy négycsillagos szálloda és egy, középkori hangulatú tematikus park együttese. Dolgozatom főcímeként a tematikus park kijáratát díszítő óriásfeliratot választottam, amely az egész nap intenzíven szórakozó vendégeket figyelmezteti, hogy elhagyják a parkot, és kilépnek a valóságba. A felirat így egyszerre válik szimbólumává és iróniájává is két világ találkozásának (a XXI. század valójában *bent* van), egyszerre testesítvén meg az őket elválasztó falat és egyszerre jelentve átjárást is a kettő között.

Dolgozatom négy nagyobb egységre tagolható: az elméleti részt tartalmazó 2. fejezetben röviden összegzem a legfontosabb tudnivalókat a „globális” posztindusztriális átalakulásról, a rendszerváltás utáni magyar községek átalakulásáról és főbb jellemvonásairól. Az ezt követő második egységben (3–5. fejezetek) mindezek alapján megfogalmazom pontos hipotéziseimet, bemutatom kutatási módszereimet, majd a kutatásom terepéül szolgáló községet, illetve vállalkozást. A harmadik egység dolgozatom központi része, amelyben a község és a vállalkozás különböző dimenziókban értelmezett kapcsolatait, „viszonyait” kerülnek elemzésre (6–7. fejezetek). Végül a tapasztaltak alapján leszűröm dolgozatom fő tanulságait, és továbbgondolásra érdemes megállapításait.

2 Elméleti orientáció

2.1 Az ipari gazdaság után. Szolgáltatások és turizmus

A posztindusztriális átalakulás folyamata során három dolog zajlik egymással párhuzamosan. Egyfelől, a javak termelése helyett a szolgáltatások termelése válik meghatározóvá, másrészt a társadalomban az értelmiségi rétegek nagy szerephez jutnak, harmadszor pedig: az elméleti tudás óriási jelentőségre tesz szert (Bell 1976; Boje–Furáker 2003). A javak termelése helyett a személyek megtermelése vált a termelési oldal elsődleges céljává (Garai 2009), a munkaerőpiac pedig ezzel párhuzamosan szintén átalakul: a munkaerő általános képzettsége emelkedik, ugyanakkor az alkalmazottak jó része nem érintkezik a fizikai folyamatokkal, és a *feltételes foglalkoztatás* nagy jelentőségre tesz szert (Szabó 2003). A sokkal kevésbé specializált és „globális” munkaerőnek pedig egy stabil munkahely helyett a több, egymást sűrűn váltó vagy adott esetben egymással párhuzamosan fennálló, instabilabb munkahely lesz a társa (Beck 2005).

A posztindusztriális gazdaságokban a piaci szolgáltatásokon belül, a vendéglátóipar, vagyis a turizmus számít az egyik legdinamikusabban fejlődő ágazatnak. A turizmussal kapcsolatos statisztikák adatai azonban sokszor becslésekből származnak csak, ez pedig a turizmus pontos fogalmi lehatárolatlanságából², illetve a turizmus jellegéből fakad. Részben a szolgáltatás-jellegéből származóan, de jórészt „saját jogán” is, a turizmus központi eleme nem a termék, hanem a vásárló (Thomas 2003). A turizmus ugyanis komplex szolgáltatások nyújtását, különböző mezőgazdasági vagy ipari termékek előállítását is igényli és magában foglalhatja (Britton 1996), amelyek összegét nem az teszi turizmussá, hogy mi is az adott szolgáltatás, hanem az, hogy a fogyasztója: turista (Urry 1996). A turizmus ezért csak földrajzilag körülhatárolható. Mivel pedig a turizmushoz mindennél jobban kötődik földrajzi meghatározottsága, a turizmus-ipar lényege nem a szolgáltatás eljuttatása a fogyasztóhoz, hanem a fogyasztó odacsábítása a koncentrált, fókuszált szolgáltatáshoz.

Az, hogy mi csábít embereket egy adott földrajzi helyre, persze korszakonként változhat. A legfőbb szabadidő-eltöltési trendek közül emelhetjük ki, hogy *„növekszik az igény az otthon megszokottnál »fantasztikusabb«, jelentősen különböző, erős érzelmi hatást kiváltó, emlékezetes élmények iránt. [...] emelkedik a kiemelkedően autentikus-*

² Az általánosan bevett formula szerint (nemzetközi) turistának tekinthetők az olyan ideiglenes látogatók, akik szórakozás vagy üzleti megfontolásokból legalább 24 órát töltenek egy adott országban (Cohen 1996, 52.)

nak tűnő, ebből adódóan gyakran mesterségesen létrehozott környezet és programok iránti igény. A látogatók tisztában vannak azzal, hogy amit tapasztalnak, átélnek, az nem eredeti értékeken alapul, hanem kifejezetten az ő igényeik kielégítésére létrehozott mesterséges élménykörnyezetről van szó, de ez nem zavarja őket” (Puczkó–Rátz 2011, 14.). Ez a fajta élményszerzés pedig – még ha az „élménykörnyezet” meglehetősen különös kifejezéséből is indulunk csak ki – komplex és jól megtervezett, zárt rendszerben nyújtott szolgáltatáskombinációk nélkül aligha lehet sikeres. Az ilyen élménykörnyezetek ideáltípusai lehetnek az úgynevezett tematikus parkok, amelyek egyszerre testesítik meg a fantasztikumot és a komplexitást (Bigné 2005; Braverman 2000). A megtervezettség, vagy mesterségesség miatt ez a folyamat ugyanakkor az organikusan kialakult helyi értékek elfedésével vagy átalakításával is jár (Teo–Yeoh 1997).

A termelő tevékenységek arányának csökkenése a falvakban speciális szolgáltatások létrejöttéhez járult hozzá. A falusi turizmusról, amely fogalom alatt gyakran nem értenek mást, mint a hagyományosan agrártevékenységgel foglalkozó, és részben ebből kifolyólag az utóbbi évtizedekben fokozatosan a perifériára szoruló és leszakadó térségek gazdasági, szocio-kulturális vagy környezet felemelkedésének egy lehetséges útját (Sharpley 2002), amely tulajdonképpen a mezőgazdasági kultúrát, tradíciókat attrakcióként árulja vendégei számára a nemzetközi és magyar definíciók alapján is egyértelműen az adott kultúra és környezet konzerválása céljából (Szabó 2009).

A falusi turizmus, bár tágabb értelemben használják e kifejezést valamennyi közösségi szállásadás gyűjtőfogalmaként, még az előbb leírt szűkebb formájában is, belső természetéből kifolyólag „kreatívan rombolja” a megőrizni szándékozott idillt (Mitchell 1998). Teszi ezt azért, mivel többé nem az eredeti agrártevékenység, hanem vendéglátás zajlik az adott helyen, és e két tevékenység, a vendégek igényének kielégítése és a mezőgazdasági termelés, illetve ennek kultúrája, bármennyire is törekedjen rá úgy a vendéglátó, mint a vendég, meglehetősen nehezen összekapcsolható (Sharpley 2002). Mindezt kiegészíti az is, hogy a falusi turizmussal – az alacsony vendégszám, az időszakos jelleg és alacsony megtérülés miatt – főállásban csak nagyon kevesek képesek foglalkozni (Szabó 2009), a természetes környezetet „megszálló” vendég és vendéglátója közötti kulturális különbségek pedig a vendégek számának növekedésével párhuzamosan egyre inkább kiélesedhetnek (Cohen 1996), megerősítve a turizmus „kreatív romboló” hatását. Ezért nem is lehet meglepő, hogy – amint azt Byrd és társai (2006) is kimutatták – a falusi turizmusban érintett (ön)kormányzati és vállalkozói csoportoknál a

helyi lakosok szignifikánsan negatívabbnak ítélik meg a turizmus közösségekre és környezetükre gyakorolt hatásait.

2.2 A magyar „vidék³” a XXI. században és a „hálózatosodás”

Arra a kérdésre, hogy Magyarországon mikor vált nyilvánvalóvá a posztindusztriális átalakulás, azt mondhatjuk, a rendszerváltozás⁴, vagy a Kovách (2002) által poszt-szocializmusnak nevezett korszak során, amely a piacgazdaság kiépítését és megerősödését, valamint az „európaizáció” folyamatait foglalta magában. Ez a folyamat a 2000-es évek elején a végéhez ért (Kovách 2002): ennek szép végpontját jelenti Magyarország EU-csatlakozása. Részben e folyamat következményeként is, leépült a magyarországi nehézipar, és a mezőgazdasági termelés volumene is alábbhagyott (1. ábra) – teret engedve ezáltal a posztindusztriális társadalmakat jellemző szolgáltató szektor, és ezen belül is a turizmus ágazatának megerősödéséhez (**Hiba! A hivatkozási forrás nem található.**, 2. ábra)

A rendszerváltás következményeként – részben a mezőgazdasági termelés volumenének csökkenése miatt is – az egyre nyitottabbá váló községek (Juhász 2006) közötti különbségek elmélyültek: a falvak társadalma belülről is többszínűvé és differenciáltabbá vált, de kívülről, a többi községtípussal való összehasonlításban is sokkal változatosabb képet mutat⁵. Ezért, már az EU-csatlakozási folyamat éveit is nagy mennyi-

3 A „vidék” fogalma alatt – tagadva, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyva állítólagos pejoratív konnotációit – a tradicionálisan agrártevékenységek üzésére alapuló gazdaságú kistelepülések összességét fogom érteni, amely részben megfelel az angolszász – de leginkább „falusit” jelentő (Kovách 2010) – „rural” kifejezésnek, aláhúзва, hogy a „falusi népességnél sokkal nagyobb a rurális életkörülmények között élők aránya” (Csité-Kovách 2002, 226.) A vidék fogalmának definíciós nehézségeit – amely nagyrészt abból származik, hogy sokan mindenáron mezőgazdasági tevékenységek túlsúlyához próbálják kötni, amely definíció meglátásom szerint egyre tarthatatlanabbá fog válni a jövőben – azzal próbálnám elkendőzni, hogy az egykori, mezőgazdasági tevékenységek túlsúlya jellemezte településeket értem a fogalom alatt. Ezt azért tehetem, mert dolgozatomban a „vidéket” nem az agrárgazdaság témaköre felől közelítem meg.

4 A két kifejezés közötti különbség három dimenzióban ragadható meg: abban, hogy a változásokat időben milyen hosszú folyamatnak tételezik, abban, hogy azokat mennyire radikálisnak fogják fel, és abban, hogy a változások lefolyását mennyire önmagától valónak, vagy olyannak gondolják, amelyben a meghatározó aktorok aktív szerepet vállaltak. Én mindkét fogalmat használni fogom, nem elvitatva a rendszert váltók szükséges és fontos, aktív munkáját: a rendszerváltás fogalma alatt az 1989-1990 körüli gyors politikai – vagy „intézményi” (Kolosi-Tóth 2008) – és az ezekhez kapcsolódó gazdasági változásokat, rendszerváltozás alatt pedig az ennél lassabb, évtizedes gazdasági és társadalmi folyamatokat értem.

5 Az alapján, hogy lakónépessége a rendszerváltás után milyen helyzetbe kerültek, a Csité-Kovách (2002) szerzőpáros a falvaknak hat típusát különbözteti meg. A süllyedő, és a stagnáló falvakra vonatkozhat mindaz, ami fentebb említésre került. Ezekre a településekre kívülről sem áramlott tőke, ugyanakkor endogén módon sem tudott ott felhalmozódni. A városoktól messze fekvő településeken a tartós munkanélküliség kialakulása jellemző, az elköltözni tudók helyére a süllyedő falvak esetén egyre rosszabb körülmények között élők áramlanak. A szuburbanizálódó falvak, valamint a másság falvai azok a

ségű, az Unióból származó, területfejlesztésre fordítható, az állam által kiegészítendő anyagi támogatás segítette a magyarországi vidék felzárkózását (Csite–Kovách 2002), amely gyakorlatilag a beruházások elmaradását hivatott helyettesíteni (Laki 2008) egy olyan korszakban, amelyet világviszonylatban is a rurális térségekhez köthető, ezek megélhetését biztosító mezőgazdasági termelés jelentőségének visszaszorulása jellemez (Haggblade et al. 2010). A posztmodern viszonyoknak megfelelően, az új vidékfejlesztési stratégiákban a pusztá mezőgazdasági támogatások helyett „[...] az új helyi identitások kialakításának, a lokális kulturális tradíciónak, a helyi fejlesztési forrásoknak, a lokális tudásnak megkülönböztetett a szerepe. A lokális fejlesztésben újraértékelődik a helyi kulturális örökség szerepe, a tradicionális konyha és élelmiszer, a helyi látványosságok, [...] népszokások és hagyományok [...]” (Csite–Kovách 2002, 264.). Ezen támogatások célcsoporthoz juttatása jellemzően a normatív rendszert az EU-s szabályoknak megfelelően Magyarországon is fokozatosan felváltó pályázati rendszerben működik, a rendszer ugyanakkor a normatív támogatásokhoz képest sokkal kiszámíthatatlannabb helyzetet teremt (Kovách 2008).

A területfejlesztés politikai intézményrendszerének működése Magyarországon a rendszerváltás után gyorsan változó képet mutat, egységes stratégiáról semmiképp nem beszélhetünk (Zongor 2008). A források elosztásának módja lobbierdekek ütközését vonja maga után, amelyekből nyertesen azok a települések tudnak kijönni, akik versenytársaikat megelőzve, képesek megfelelni az újfajta elvárásoknak⁶. Ezek az „újfajta elvárások” a helyi kormányzás újfajta szerveződési formáinak kialakulását teszik szükségessé: így jön létre a projekt alapú hatalomgyakorlás megkövetelte – Kovách (2008) kifejezésével élve – „új kormányzás”.

Az „új kormányzás” jelensége mögött a központosított politikai és gazdasági hatalom decentralizálási folyamata húzódik meg, amely kistérségi és regionális szintű együttműködési rendszereket szükségessé téve a helyi politikai hatalmat korlátozza egy-

települések, amelyeket leginkább a városokból beköltöző lakónépesség jelenléte jellemez: előbbiek nagyvárosi agglomerációban elhelyezkedő települések, utóbbiak pedig egy-egy szubkultúra által „kiszájtított”, például vallási közösség lakta- vagy ökofalvak. A szerzőpáros ötödik településtípusa az üdülőfalú, amely kategóriába tartoznak a városi kiköltözők ideiglenes lakóhelyei alkotta települések, ahol kifejezetten rekreációs tevékenységek folynak. Végül következnek a polgárosodó falvak, amelyek helyi erőből, tőkéből különböző hatásoknak – korábban létezett üzem romjain, vagy új nagyberuházásnak – köszönhetően fejlődésnek indultak, a vállalkozási szabadság folytán pedig az újonnan megjelenő vállalkozó-kispolgári réteg válik a helyi közélet irányítójává.

6 Ez magyarázatot ad arra, hogy a fejlesztési pénzekre leginkább rászoruló települések a magyarországi pályázati rendszerben, bár sok esetben képesek lehívni a támogatásokat, azokat nem sikerül eljuttatniuk a marginalizálódott társadalmi csoportokhoz, és így a leginkább rászorulóknak maradnak ki ezekből a támogatási lehetőségekből (Laki 2008).

felől, a kistérségi együttműködések hatására azonban a centrális állami hatalom súlyát is csökkenti másfelől. A decentralizált forráselosztási rendszerben a regionális és helyi (többszereplős) döntéshozás jelentősége igencsak megnőtt, a hálózati alapú kormányzás pedig a leghatékonyabb formának bizonyul az új rendszerben. Ez jelenti a részlegesen hatalmukat veszített önkormányzatok által alkotott hálózati alapú politikai irányítást, de vidékfejlesztési politikát és gazdaságirányítást is, ennek eredményeképp pedig a stabil, hierarchikus struktúrák sokkal dinamikusabban változókká, és horizontálisabbá válnak – minden kistépülésen (Kovách 2010). A „projektosztály”, vagy ahogy Pászka (2010) fogalmaz: stratégiai-fejlesztő elit azonban újfajta vertikális – bár „közelebb lévő” vertikális – struktúrák kialakulását sem akadályozza meg (Pászka 2010).

A vidék „hálózatosodásának” utóbbi évtizedben meginduló, jelensége azonban a települések lakóinak illetve intézményeinek nem csak külső (a településhatáron kívüli), de belső struktúrájában is megnyilvánul. A helyi gazdasági szervezetek, vállalkozások és intézmények maguk is egyre jobban rá vannak utalva a politikával, illetve a helyi közélettel való együttműködésre – és viszont. A gazdasági tevékenységeket végzők egyfelől érdekeltek a helyi politikai vezetés minél sikeresebb regionális és állami politikai lobbitevékenységében, másfelől a helyi politika és közélet is profitál a vállalatok tevékenységéből: azok segítenek a forrásszerzésben nagy előnyt jelentő lokális identitás-struktúrák megteremtésében, kiterjedt, más szervezetekkel fennálló kapcsolathálóik segítségével pedig maguk is jelentős, pályázati forrásokért folytatott lobbitevékenységet fejtenek ki. (Kovách 2010)

2.3 Lehetőségek. Vállalkozók vidéken

A hálózatosodás egyszersmind azt is jelenti, hogy helyi vállalkozókkal együttműködve a kistépülések önkormányzatai az államtól való függőségüket csökkenteni lehetnek képesek. A posztindusztriális gazdaságokban tapasztalható folyamat a termelés egyre rugalmasabbá és mobilabbá válása, a közvetlen külföldi tőkeberuházás pedig kedvezően hathat az adott cél-térség gazdaságára, amennyiben egy adott fogadó társadalom képes saját erőforrásait felhasználva ráépíteni a beruházásra. Az integrált intézmény ugyanis képes a pontszerű gazdasági tevékenységén túlmutató gazdasági-társadalmi folyamatokat elindítani (például más gazdasági ágazat, oktatás, kultúra, kutatás-fejlesztés területén). Így az túlmutat az adott tevékenység céljain, és a helyi társadalom tőkáját növeli, az pedig ezáltal az adott vállalatától való függőségét is csökkenteni tudja. E fo-

lyamatot nevezhetjük multiplikátor-, vagy „multiplikációs” hatásnak. (Árva – Diczházi 2002)

Főleg tőlünk nyugatabbra jellemző folyamat az új vállalkozások több okból történő kistelepülésekre költözése (Bosworth–Farrel 2011), ahol egyrészt közvetlenül is munkahelyeket teremthetnek, másrészt pedig a fentebbi fejezetben kifejtett gazdasági multiplikáló hatásukkal maguk is elősegíthetik újabb és újabb helyi vállalkozások létrejöttét, betagozódva a „hálózatosodó vidék” kapcsolatrendszerébe.

Arra a kérdésre, hogy ez a multiplikáló hatás a gyakorlatban megvalósul-e, egymásnak ellentmondó válaszok születnek. A Dries–Swinnen (2004) szerzőpáros Lengyelország példáján, a településekre kívülről betelepülő, tejipari (külföldi tőke-) beruházókat vizsgálva, arra a következtetésre jutott: ezek a beruházások, az új technológiák bevezetése és egyéb hatásaik révén „túlsordulnak” a vállalkozás falain, és képesek lehetnek elősegíteni a helyi gazdaság fellendülését, minőségi átalakulását. Amellett, hogy a beruházások a helyi gazdasági vállalkozásoknak egyrészt konkurenciát is jelentenek, a velük kapcsolatban álló helyi beszállítók termelési minősége, a magas elvárások következtében drámai, pozitív változásokon ment keresztül, és meglepő módon, elsősorban a versenynek köszönhetően azoké is, akik helyi vállalkozások beszállítói maradtak. A közvetett vagy közvetlen kapcsolat tehát – legalábbis a lengyel tejipart tekintve – a helyi gazdaság általános minőségbeli változásait eredményezte. (Dries–Swinnen 2004)

A turizmus multiplikáló hatásaiban – tekintetbe véve sajátos, „széles spektrumú” jellegét – valószínűleg még ennél szélesebb körű lehetőségek rejlenek. Ráadásul tendenciaként fogalmazható meg, hogy a vidéki környezetbe érkező befektető kevésbé hajlamos profitra törekedve pusztán mennyiségi növekedést megcélozni, alkalmat adva ezáltal az újabb és újabb minőségi, technikai újításnak (Bosworth–Farrel 2011). Ezen keresztül pedig, a fentebbiek alapján a helyi közösségre kifejtett pozitív hatásai is fokozottabbak. A turizmus területére vidékre – általában városból érkező – „lifestyle vállalkozók⁷” azonban, amellett, hogy a helyi közösséggel fennálló kapcsolatai okán általános pozitív változásokat hozhat a közösség életébe, felpezsdítheti és újraélénkítheti a közéletet, számos potenciális konfliktusnak is forrása lehet. Különösen, ha – idegen elemként – más elképzelésekkel rendelkezik egyrészt a helyi kultúra valódi jellege, másrészt pedig jövőbeni elérendő céljai tekintetében (Morrison et al. 2008).

7 A kifejezés alatt az életmód vonzása miatt, és nem a maximális profit miatt beköltöző beruházókat értjük

Ezek, a turizmussal foglalkozó betelepült vállalkozások azonban érdekeltek abban, hogy a helyi közösséggel kapcsolatba lépjenek, hiszen egyik legfőbb gazdasági előnyük épp az olcsó helyi munkaerő. Az alacsonyabb pozíciókban, minimális jövedelemért foglalkoztatottak alkalmazása épp ezért leggyakrabban informális csatornákon keresztül szerveződik meg, lehetőséget adva helyi munkavállalóknak a továbblépésre (Bosworth–Farrel 2011). A helyi élet vérkeringésébe való bekerüléshez rengeteg időre és energiára van szükség, eleve adott kapcsolataik híján pedig épp ezek a vállalkozók válhatnak az új hálózatok egyik aktív alakítójává (Laschewski et al. 2002). A képzetesebb munkaerő beszerzésével a szűk munkaerőpiac miatt viszont már általában sokkal nagyobb problémái akadnak a vállalkozóknak: őket nagyobb kockázatot vállalva, a helyi közösségen látó-körén kívülről, formális csatornán kell beszerezniük, tehát fokozottan érdekeltek a helyi társadalom „felzárkóztatásában” is (Bosworth–Farrel 2011). A helyi gazdaságra, közéletre, kultúrára gyakorolt hatást azonban hiba lenne egy felülről, pusztán a külső befektetők felől irányuló folyamatként értelmezni, hiszen ez a kapcsolat nem vertikális: horizontalitása mellett bonyolult, kölcsönös függési viszony áll fenn a felek között, és így sokkal inkább értelmezhető az újonnan jött és a helyben már meglévő erőforrások „házasságaként” (Phelps 1999).

3 Hipotézis

A mezőgazdasági és ipari termelés posztindusztriális átalakulásnak köszönhető visszaszorulása a tradicionálisan mezőgazdasági termelésre specializálódott vidéki községekben hatványozottan érezteti hatását, amely megnyilvánul a polgárosodó falvak fokozottan csökkenő népességszámában, a fiatalabb, mobil és elköltözni képes társadalmi csoportok elvándorlásában. Azok a községek ezért, amelyek nem a nagyvárosok agglomerációjában helyezkednek el, válságba kerülhetnek, amelyből kitörési lehetőségnek számíthat az adott társadalmi csoportok saját „posztindusztriális átalakulása”. Kérdés azonban, hogy ezen átalakulás mennyiben lehet sikeres vidéki környezetben, és milyen buktatókat rejthet magában.

Hipotézisem ehhez kapcsolódóan a következő: *A magyarországi vidéki környezetben megjelenő szolgáltató szervezetek adott társadalmi környezettel való kapcsolatkiakítási lehetőségei kedvező környezet ellenére is korlátozottak, így multiplikáló hatásuk is szerény.*

Hipotézisemben vidéki környezet alatt a tradicionálisan agrártevékenységgel foglalkozó és nem nagyvárosi agglomerációban elhelyezkedő községi társadalmakat érthetjük, társadalmi környezet alatt pedig egy község lakóinak és intézményeinek összességét. „Kedvező környezet” alatt a Csíke–Kovács (2002)-féle polgárosodó falvakat értem. A szolgáltató szervezeteket dolgozatomban a turizmussal foglalkozó szolgáltató szervezetekre szűkítem le. Ezek multiplikáló hatásai alatt pedig értek minden olyan gazdasági, társadalmi vagy kulturális tevékenységet, amely közvetetten vagy közvetlenül ezen szervezetek hatására, azokkal való bármilyen kapcsolattartás révén bontakozik ki, és adott község életének a vállalkozástól független javulásához járul hozzá. A javulásnak esetünkben a népességszám-növekedés és az elvándorlás megszűnése lehetne indikátora.

A multiplikáló hatást, vagyis azt, hogy a település lakói számára mennyire lehetséges ráépíteni, közvetlenül vagy közvetetten – elsősorban nem gazdasági értelemben – profitálni a befektetésből, az elméleti részben említett okok alapján a lakók és a vállalkozás közvetlen és közvetett kapcsolatainak, így integráltságuk következményének feltételezem. Az integráltság multiplikációra gyakorolt hatását nem áll módomban elemezni, vizsgálatom központjában az integráció volumene áll. Ennek lehetséges okait dolgozatom végén igyekszem összefoglalni.

4 Módszer

Feltett kérdéseimet egy, 2011 nyarán végzett kvalitatív kutatás eredményeire támaszkodva igyekszem megválaszolni. A kutatás során négy hallgatótársammal interjúkat készítettünk egy észak-baranyai község, Bikal lakóival, illetve a községben lévő, és két alegységből: egy négycsillagos kastélyszállóból és egy tematikus parkból álló, 150 főt foglalkoztató vendéglátó-ipari vállalkozás vezetőségi tagjaival és alkalmazottaival. Vizsgálati egységként tehát egy községet határoztunk meg. Ennek kiválasztása több lépcsőben történt, elsődleges célunk olyan, kapacitásainkhoz mérten alacsony népességszámú magyarországi falu megkeresése volt, ahol valamilyen, szolgáltató-szektorba történő beruházás történt az elmúlt években. A több szóba jöhető település közül kettőt kerestünk fel előkutatás céljából, ezek közül itt nem részletezendő okok miatt választottuk végül Bikalt. A település, mint ahogy azt később látni fogjuk, a Csíke–Kovács (2002) szerzőpáros által felsorolt településkategóriák alapján tipikusan polgárosodó községnek számít, amelynek hétköznapijaira nincs hatással sem közeli nagyváros, és üdülőfaluvá válásához sem rendelkezik semmiféle releváns természeti erőforrással. Kutatási kérdésünk megválaszolásához ezért ideális terepként szolgálhat.

A településen a július 18-ával kezdődő héten 39 darab, egyenként átlagosan egy-órás interjút készítettünk⁸, az interjúalanyok kiválasztásakor kevert módszert alkalmaztunk. Tettük ezt részben azért, mert három, egymással párhuzamos kutatási alkérdésünk, bár egymással összefüggtek (a vendéglátó-komplexumhoz való viszony, politikai élet, kisebbségek), más-más személyek megszólaltatását tette szükségessé. A kutatás elején felvettük a kapcsolatot néhány, a kutatási kérdéseink szempontjából releváns informátorral, akiken keresztül aztán a többi interjúalanyunkhoz eljutottunk, tőlük pedig hólabda-mintavétellel folytattuk „utunkat”.

⁸ A 39 interjú 39 interjúalanyt jelent, de az összefüggés nem magától értetődő. Négy esetben előfordult, hogy két interjúalany is jelen volt az interjúkészítés során, és két esetben fordult elő, hogy ugyanazzal a személlyel – itt nem részletezendő okból kifolyólag – két interjú is készült. A négy „dupla alanyos” interjú teljes értékű interjúnak számít, ugyanis azzal, hogy két személy volt jelen (akik vagy házastársak, vagy jó barátok voltak), vizsgált kérdésünk szempontjából nem okozott számottevő torzulást. E négy interjú közül az egyik esetén a második interjúalany véleménye nem került részletes kifejtésre, így ezt az interjút egy személlyel készültnek veszem. A 39 interjú közül egy a dolgozatom írásának elkezdéséig nem került átírásra, így ezt, bár elkészült interjúnak számítom (minthogy időközben gépelésre került, értékes információkra tehetünk szert belőle), az interjúalanyt egyéb elemzéseim során nem veszem figyelembe.

Az interjúalanyok jó része a község életében valamilyen (politikai, kulturális, gazdasági) szempontból meghatározó személyek (politikusok, civil- és kisebbségi szervezetek vezetői, vallási és kulturális élet irányítói, vállalkozók) köréből, illetve a vendéglátó-komplexum dolgozóinak köréből kerültek ki. E mellett készítettünk interjút kevésbé meghatározó, perifériális helyzetű személyekkel is. Interjúalanyainkról a fentieknél részletesebben és pontosabban a 3. ábra nyújt felvilágosítást. Azt mondhatjuk ez alapján, hogy a falu közéletének centrumáról, a centrális szereplőiről sikerült többé-kevésbé pontos képet kapnunk, így a velük készített interjúk elemzéséből kutatási kérdéseimre érvényes adatokat kaphatunk.

Félig-strukturált interjúinkat az előkutatás tapasztalatai alapján előre összeállított interjúvázlat alapján készítettük, további információkat pedig helyi szakértő adatközlőktől, internetes és egyéb médiából (pl. helyi újság), valamint a naponta részletesen naplózott megfigyelésekből szereztünk. Dolgozatomban – az utóbbi információforrásokat sem teljesen mellőzve – jórészt az interjúkra, illetve kisebb részt a szakértők által közölt adatokra támaszkodva több dimenzióban rekonstruálom a község, illetve a vállalkozás kapcsolati rendszerét, kifejezetten az interjúkra támaszkodva pedig „viszonyrendszerét”.

5 Terep

5.1 Bikal község

Bikal nem egészen 800 fős, csökkenő népességű falu, amely a rendszerváltást követő évekig egy széles körben ismert és elismert állami gazdaság centruma volt. Míg az 1990-es népszámlálás eredményei alapján akkor 989 bejelentett lakója volt a községnek, addig az önkormányzat 2011-es hivatalos adatai szerint már csak 745-en élnek a településen (4. ábra), a település lakossága pedig fokozottan elöregedő (5. ábra). Bár a Sásdi Kistérség hátrányos helyzetűnek számít⁹, ugyanez nem mondható el Bikalról. Különösképp nem mondható el, ha a község foglalkozási statisztikáit nézzük: a településen az országos adatokhoz képest szinte „alig” létezik munkanélküliség¹⁰. A település lakossága a munkaerő-piaci lehetőségeket meghatározó végzettségi adatokban is felülmúlja a községek megyei- és országos adatait (6. ábra).

A településen élők pontosabb foglalkozási viszonyairól a 7. ábra nyújt felvilágosítást. A környező településeken fellelhető potenciális munkahelyek közé sorolható egy fémipari gyár egy húsipari üzem, egy helyi, haltenyésztéssel foglalkozó és 17 embernek állandó munkát adó vállalkozás, a bikali iskola és óvoda, a település egyetlen egészségügyi ellátó-intézeteként 1997-től Kft-ként működő háziorvosi rendelő, valamint nem utolsósorban a Bikal közepén elterülő, témaparkot és egy négycsillagos kastélyszállót magába foglaló, nagyjából 150 ember számára munkát adó Puchner Kastélyszálló és Reneszánsz Élmenybirtok.

9 A Sásdi Kistérséget a jelenleg hatályos 311/2007. (XI.17.) Kormányrendelet 1. melléklete az összes 174 magyarországi kistérségből a 16. legfejletlenebbnek sorol be, és amely így a 33 komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű, „LHH-s” kistérségek egyikének számít

10 Egy évtizeddel ezelőtt az aktívak aránya a teljes népességben 35% volt, amely 2 százalékponttal meghaladta az akkori Baranya megyei átlagot. A 2007-ben a bikali népességre számított aktivitási ráta (vagyis az aktívak aránya a munkaképes korú népességben) 64% volt, amely arány messze felülmúlta az ugyanebben az évben 54,9%-os magyarországi átlagot. Az álláskeresők száma és aránya az idei évben is alulmúlja mind az országos, mint a megyei átlagot. A helyi polgármesteri hivatal adatai szerint 2012 januárjában, tehát az egyik olyan hónapban, amikor a munkanélküliség közismerten a legmagasabb, a bikali regisztrált álláskereső aránya a gazdaságilag aktív népesség 12,3%-a, míg az országos átlag e tekintetben 14,6-, a Baranya megyei pedig 19,6% ugyanebben a hónapban.

A Központi Statisztikai Hivatal népszámlálásokon alapuló településsoros adatai

<http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/02/data/tabhun/toc4.html> (Utoljára letöltve: 2012. február 10.); A Nemzeti Fejlesztési Ügynökségnek a Leghátrányosabb Helyzetű kistérségekről 2009-ben készített településsoros adatbázisa. http://www.nfu.hu/download/23880/LHH_adatbazis_0905.xls (Utoljára letöltve: 2012. január 19.); A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat 2012. januári foglalkoztatási adatai http://www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=afsz_havi_reszletes_adatok_2012jan (Utoljára letöltve: 2012. február 27.)

Bikal erős sváb gyökerekkel rendelkezik (Ódor 2002), de a 2001-es népszámlálás során már csak minden tízedik lakos vallotta magát német nemzetiségűnek¹¹. A településen működik német kisebbségi önkormányzat, a jelenlegi polgármester, illetve alpolgármester is német származásúak, és a német kisebbségi önkormányzat képviselői. A német és a magyar nemzetiségűek hagyományosan elkülönültek vallásukat tekintve: a magyarok katolikusok, az itteni németek pedig evangélikusok voltak – és jellemzően csak egymás között házasodtak, felerősítve ezáltal a nemzetiségi elkülönülést is. A falu vallásilag ma már kevésbé megosztott, a vallásukat gyakorlók is jóval kevesebben vannak.

A helyi iskolában szintén a sváb gyökerekből kifolyólag működik nem csak emelt óraszámú német nyelv, de ennek keretein belül német nemzetiségi kultúra-oktatás is. Az iskola jelenleg egy ÁMK tagintézményeként, alsó tagozatosok oktatásával foglalkozik. A tagintézmény népszerű iskolának számít, amely az interjúk alapján elsősorban az oktatás minőségének, illetve több, az iskola által nyújtott pluszszolgáltatásnak is köszönhető (német oktatás, úszásoktatás), egyéb tényezők – mint például a diákok „jó származása” vagy az iskola kellemes légköre és régi hírneve – mellett. A diákok száma évről évre fogy, számuk 150-160 fő körül mozog a nyolc évfolyamon¹², őket összesen 14 tanító és tanár oktatja.

Bár a német kultúra a rendszerváltáskor „visszatért” a faluba, a nemzetiségi szembenállás nem elsődleges, de létező jelenség. A német és nem-német oldal nemzetiségi önmeghatározása – elsősorban a két csoport hangadói esetén – egyértelmű politikai állásfoglalást is jelent: az erős német identitással rendelkezők magukat inkább jobbközépre, míg a német identitással nem rendelkezők jó része magukat balközépre helyezik.

A német-lét mellett a másik politikailag meghatározó tényező az állami gazdasághoz való viszony. Mint az már említésre került, Bikalon szinte mindenki az állami gazdaságban dolgozott, különböző pozíciókban, és a gazdaság megítélése „pártra” való tekintet nélkül mindenki részéről egyértelműen pozitív, függetlenül attól, hogy egyébként az államszocialista rendszerrel szimpatizálnak-e, vagy sem¹³. Az állami gazdasági múlt-

11 A KSH 2001-es népszámlálási adatai alapján

12 A bikali alsó tagozaton, négy évfolyamon a 2011/2012-es tanévben 79 diák kezdte meg tanulmányait

13 Megjegyezném: interjúink alapján, az államszocialista rendszer gazdaságpolitikájával, illetve gazdasági oldalával kapcsolatos vélemények mentén a falu megosztott, ám politikájának elítélésében egységesek (főleg, ami a diktatórikus berendezkedést illeti).

ból kifolyólag is, a település hagyományosan baloldali beállítottságúnak tekinthető, már amennyire arra a választási eredmények alapján következtetni lehet¹⁴.

Mindezen tendenciák által is meghatározottan, az bikali önkormányzati választások története során 2010 őszén fordult elő első ízben, hogy – bár a polgármesterek valamennyien politikai pártoktól függetlenek – jobbközépre húzó, német nemzetiségi származású polgármestert választottak meg a bikaliak¹⁵, aki ellenfele, a korábbi két ciklus baloldali érzelmű polgármestere elől az összes szavazat 54%-át szerezte meg¹⁶.

5.2 A Puchner Kastélyszálló és Reneszánsz Élmenybirtok

Bikal központjában helyezkedik el az egykori bárói rezidenciaként, majd a Bikali Állami Gazdaság központi irodaépületeként funkcionáló kastélyból átalakított és 1994-ben átadott, jelenleg már négycsillagos, wellness szolgáltatásokat is nyújtó „Puchner Kastélyszálló”. Mellette a 2010-től üzemelő és külön cégnek számító tematikus park, a Reneszánsz Élmenybirtok terül el, mintegy 7,3 hektáron. A két cég együttesen 140-150 főt foglalkoztat közvetlenül, a valóságban nem különülnek el élesen egymástól, különösen, ami vezetőségét és alkalmazotti gárdáját illeti. A két intézményre együttesen a továbbiakban *Puchner Birtokként*, vagy *Birtokként* fogok hivatkozni. A kastélyszálló a 2011-es évben 91 szobával várta 22.203 vendégét, akik összesen 42.817 vendégéjszakát töltött ezekben a szobákban, a szállodai férőhelyek kihasználtsága a 60-70% közötti, ami igen magasnak tekinthető. A vendégek jellemzően magyarországiak, a külföldiek aránya körükben 15-20%-ra tehető. Konferenciatermének és alacsonyabb árú szobáinak köszönhetően céges rendezvényeknek és tréningeknek, elegáns környezetének köszönhetően pedig esküvőknek is gyakran adnak helyet az épület terei. A vezetőség viszonylag hamar felismerte, hogy a minél komplexebb szolgáltatások kialakítása egyrészt lét-

14 Az említett, államszocializmussal szembeni politikai ellenérzést még jól megragadhatjuk abban, hogy az első fordulóban a területi pártlistás szavazáskor 1990-ben az MDF-nél radikálisabbnak számító SZDSZ párt a településen az érvényes szavazatok 26,37%-át (az országos átlagnál 5 százalékponttal többet) megszerezve az első helyen végzett. A következő években valamennyi alkalommal az MSZP került az élre, leszámítva a 2010-es választásokat, akkor viszont még az országos átlagnál is alacsonyabb, 55%-os részvétel mellett, a Fidesz az érvényes szavazatok 39,87%-át megszerezve csupán 4 százalékponttal verte az MSZP-t, ami jóval alacsonyabb az országos, 34 százalékpontnyi különbségnél. Maradva a 2010-es parlamenti választások első fordulójának területi listás eredményeinél: a Jobbik az országos (!) átlagnál 4 százalékponttal gyengébben, az LMP pedig fél százalékponttal jobban szerepelt.

Forrás: Az Országos Választási Iroda választástörténeti adatbázisa.
<http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/t0.jsp> (Utoljára letöltve: 2012. március 2.)

15 A konfliktusok kiéleződéséről árulkodik, hogy a képviselőtestület – a választási statisztikák alapján – régóta legnépszerűbb tagja, aki azonban sosem volt polgármester, az alpolgármesteri kinevezés igazságtalanságával indokolva döntését, képviselői mandátumáról a testület első ülésén lemondott.

16 Az Országos Választási Iroda 2010-es önkormányzati választásokra vonatkozó adatai
http://www.valasztas.hu/hu/onkval2010/471/471_0_index.html (Utoljára letöltve: 2012. február 23.)

feltétele is a kastélynak, ugyanakkor rengeteg lehetőséget is rejt magában: minél szélesebb körnek, minél több generációnak minél több szolgáltatást nyújtva magasabb bevételekre lehet szert tenni. Részben ebből is kiindulva vállalkoztak arra, hogy felépítik az Élménybirtokot.

Az Élménybirtok egy nagyjából héthektáros területen elhelyezkedő, egész napos szórakozási lehetőséget nyújtó tematikus park. A parkon belül felépítésre került egy, középkori falura emlékeztető, néhány házból álló épületegyüttes, ahol a (középkori) vidéki élet mindennapjaiba kaphat betekintést a látogató, különböző kézműves foglalkozásokat űző mesterember (kosárfonó, kovács, fazekas) tevékenységébe való belepillantás, illetve abban való részvétel által. E mellett néhány, színészek által előadott jelenet kapcsán megismerkedhet a hétköznapi élet szokásrendszerével, továbbá élő házi és erdei állatokkal. Az Élménybirtok másik része egy várfallal körülvett, reneszánsz városra emlékeztető, tucatnyi házból álló épületegyüttes, ahol további mesterségek megismerésére nyílik lehetőség, egyéb szórakozási, étkezési és vásárlási lehetőségek mellett. A Birtok területén kapott helyet egy 400, illetve egy 1000 főt befogadó aréna, ahol madárröptetés, illetve közel egy órás lovasbemutató – lovagi torna szórakoztatja a vendégeket, napi egy alkalommal. Az Élménybirtok a tervezettekhez képest ritkábban, a főszezonban csupán hetente három nap nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A vendégek száma a 2011-es, első teljes évben alulmúlta a várakozásokat¹⁷. A jegyárak csökkentése is kellett ahhoz, hogy akárcsak ezt a forgalmat is fenn tudják tartani¹⁸, amellett, hogy az Élménybirtok dolgozóinak létszámát is drasztikusan lecsökkentették.

Az Élménybirtok megnyitása előtt voltak olyan elképzelések, hogy a több napos programot nyújtó létesítmény kevésbé tehető vendégei a falusi szállásadóknál kapnak elhelyezést – fellendítve ezáltal a falusi turizmust – ezek a tervek azonban – mint ahogy azt a későbbiekben kifejtem – több szempontból sem bizonyultak kivitelezhetőnek.

17 Napi legalább félezer látogatóra számítottak de mindössze 43.713 fős vendégforgalmat bonyolítottak le, amely tartalmazza a kastélyszállóból kedvezményrel átlátogató vendégeket is. Ez még hat hónapos nyitva tartással számolva is csak heti 1200 főt jelent, amely jócskán elmarad a tervezett 5-6000 főtől.

18 Egy teljes árú napi jegy a főszezonban 2010-es évben 4600 forintba került, egy egész napos diákjegyért pedig 3200 forintot kértek el. A 2011-es évben főszezonban ehhez képest majdnem fél-, illetve kétharmad áron, 2500, illetve 2200 forintért árulták a belépőjegyeket. A vezetőség elmondása szerint mindez másfelől az Élménybirtokon működő éttermek és ajándékboltok bevételeinek növeléséhez hozzá járult.

6 Kapcsolatok

A terep bemutatása utáni két fejezetben a vállalkozás integrációjának szintjét elemzem, a ténylegesen létező gazdasági-társadalmi kapcsolatok, valamint az egymásról alkotott kép, a következő fejezetben kifejtésre kerülő viszonyrendszer dimenzióiban.

	Intézményi	Személyes
Passzív	Formális hatósági kapcsolatok	Egymás mellett élés
Aktív	"Barter"	Személyes "jó viszony"

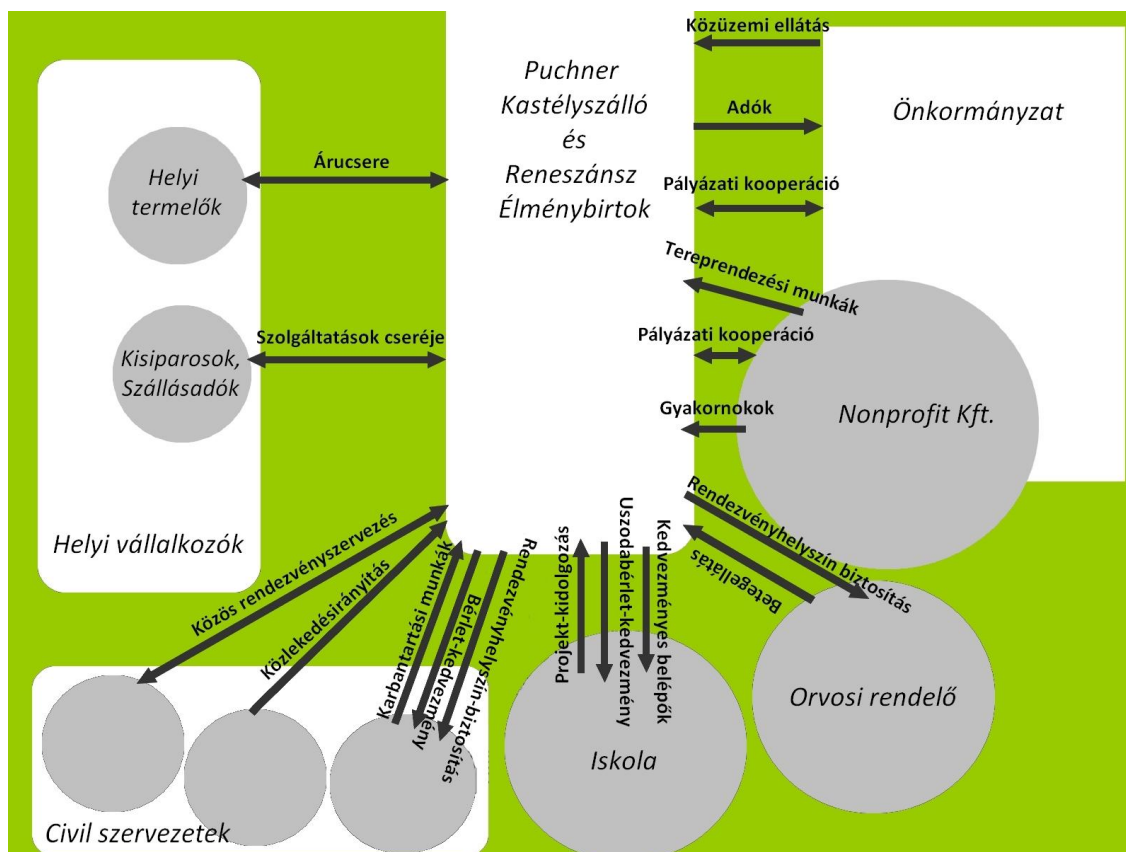
1. szöveggözi ábra: A kapcsolatok tipológiája

A kapcsolatoknak az 1. szöveggözi ábra szerinti négy fő típusát határoztam meg¹⁹. A tipizálás két dimenzióban történt az alapján, hogy a kapcsolatban részt vevő felek személyek vagy intézmények-e, illetve, hogy a kapcsolat maga direkt, vagy indirekt, illetve másképp fogalmazva: aktív vagy passzív-e. Aktív, vagy „direkt” kapcsolatnak értelmezem minden olyan együttműködést, amelyeket a felek céltudatosan alakítottak, jelentsen ez akár szervezeti kooperációt („barter”), akár személyi kooperációt („jó viszony”). Passzív, vagy „indirekt” kapcsolatnak értelmezem azokat, amelyek a feleken kívül álló okokból jöttek létre, akár külső törvényi szabályozás (formális, hatósági kapcsolatok), akár a felek pusztán jelen létezéséből kifolyólag. Dolgozatomban az intézményi-, illetve a passzív kapcsolatokat csak összefoglalóan tárgyalom és a személyes kapcsolathálózat elemzésére helyezem kiemelt hangsúlyt. Az utóbbi kategóriába nem tartozó kapcsolatokat részben az interjúk alapján rekonstruálom, arról, hogy egyes kapcsolat-elemeket hány válaszadó említett, a 8. ábra nyújt felvilágosítást.

¹⁹ A kapcsolatoknak ilyenén való felosztása mellett terepkutatásom tapasztalataiból kiindulva döntöttem. Bár több kapcsolat-tipizálási módszer is felmerülhetett volna (gondoljunk például Mark Granovetter erős és gyenge kötéseire, vagy Mérei Ferenc többszemponú szociometriájára), a kutatásom céljának megfelelőbb, fenti megoldást választottam. Mindenekelőtt különbséget kívántam tenni a kapcsolatok között létrejöttük oka szerint az alapján, hogy azok szándékoltak-e, aktívak, vagy „mindenképp létrejövő”, passzív kapcsolatokról beszélünk-e. E megkülönböztetés a multiplikátorhatás tetten érése miatt nem nélkülözhető. A tipológia másik dimenziója a kapcsolatban részt vevő felek kilétére vonatkozik, ez a különbségtétel azért volt fontos, hogy a gazdasági jellegű kapcsolatokat a szociológiai jellegű kapcsolatoktól elkülöníthessük, és, bár kutatási kérdésünk szempontjából mindkét típus releváns, őket mégis külön kezelhessük.

6.1 Formális, hatósági kapcsolatok

A két típusra osztott intézményi kapcsolatokat összefoglalóan a 2. szövegekői ábra szemlélteti. A formális és hatósági típusba tartoznak azok a kapcsolatok, amelyek a Puchner Birtok létehez köthetők, vagyis amelyek jogilag szabályozott, úgymond „kötelező” együttműködések – illetve ennek közvetlen folyományaként létrejövő kapcsolatok. Alapvetően három, passzív intézményi elemről kell beszélni:

2. szövegekői ábra: Intézményi kapcsolatok

1. A közüemi szolgáltatások közül a szennyvízszállítást az önkormányzat cége biztosítja, Bikal közigazgatási határain belül mindenki számára kötelezően az önkormányzat nonprofit Kft-je végzi továbbra is, saját eszközökkel, az önkormányzat által megállapított éves köbméteráron, amely nem-lakossági felhasználók számára harmadával magasabb összegbe kerül²⁰. Az árakat évről évre arányosan, és alacsony összeggel emeli a képviselőtestület. A Birtoknak ez az összeg nem okoz túl-

²⁰ 2011-ben egy köbméter elszállításának lakossági ára 2500, nem-lakossági fogyasztóknak pedig 3750 forint.

zott megterhelést²¹, de az illetén áremeléseket legalábbis gesztusértékűnek tekintik a Birtok vezetői

2. Az önkormányzat által a szennyvíz-elvezetés, illetve csapadékvíz-elvezetés kiépítéséhez benyújtott újabb pályázathoz szükséges volt felmérni a pontos igényeket. Tekintve, hogy a Birtok lesz a szennyvízcsatorna legnagyobb használója, ezekhez a tervekhez szükséges volt a szoros együttműködés, illetve az újabb és újabb benyújtott pályázatokhoz a folyamatos együttműködés.
3. Bikal költségvetési mérlege – részben az LHH-s pályázatok kedvező konstrukciói miatt is – évről évre pozitív. A község 2012-es költségvetése 66 millió forint kiadás mellett 70 millió forintos bevétellel számol. A költségvetés áttekintéséhez a 9. ábra nyújt segítséget²². Bikal község 70 millió forintos tervezett bevételei az állami támogatásokon túl adókból és egyéb saját bevételekből áll, az adók (építményadó, gépjárműadó, idegenforgalmi adó, iparüzési adó) összességében harmadát adják az összbevételeknek. Ennek legnagyobb hányadát, mintegy 20 millió forintot (amely valamennyivel több, mint a negyedét teszi ki a község összbevételeinek) a Puchner Birtok fizeti az önkormányzatnak.

6.2 „Barter”

A kizárólag a kastély pusztája létezéséhez szükséges formális viszonyon túl, a Puchner Birtok az évtizedek folyamán számos helyi szervezettel, intézménnyel alakított ki további, többnyire mindkét félnek kölcsönösen előnyös kapcsolatot.

1. Helyhatóság (önkormányzat és Kft-je)

Az önkormányzat az elmúlt években több módon támogatta közvetetten a Puchner Birtokot. Az adatfelvételünk időszakában egy, példának hozható program működött: a nonprofit szervezet pályázatot nyújtott be munkanélküliek számára történő munkahelyteremtés céljára. Az LHH-s kistérségeket célzó TÁMOP-pályázaton elnyert több mint 24 millió forintból²³ 34, kistérségükben (nem csak Bikalon) élő ember számára biztosít

21 Bár a keletkező szennyvíz heti mennyiségéről nincsenek pontos adataim, a község csatornázási pályázatban a Birtok vezetősége 120, majd módosítások után 60m³ keletkező szennyvízzel számolt.

22 A bevételek mellett Bikal rendelkezik még mintegy 20.000.000 forintnyi megtakarítással egy bankszámlán, illetve 20.000.000 forintos kintlévősége képezi további, szükség esetén hamar mozgósítható pénzvagyont.

23 A pályázat adatai megtalálhatók az NFÜ honlapján, a keresőprogram használatával.

<http://www.nfu.hu/content/58>

(Utoljára letöltve: 2012. március 17.)

tott helyi, elméleti és gyakorlati képzést három szakterületen, amelyből kettő a Puchner Birtokon is hasznosítható animátori²⁴, illetve szobalányi képzés. A gyakornokok gyakorlati helye a Birtok volt, fizetést az önkormányzaton keresztül pályázati pénzből kaptak. A gyakornoki idejük lejárta után OKJ-s végzettséget nem kaptak, és őszi időszak lévén további munkájukra a Birtok sem tartott igényt.

További, ide tartozó, hogy az önkormányzat Kft-je kiségeivel az Élmenybirtok műsor-számai előtti tereprendezési és karbantartási munkákat, fizetség ellenében elvégzi.

2. Közintézmények (iskola, orvos)

Az általános iskola környékbeli iskolákhoz viszonyított népszerűsége részben abból fakad, hogy diákjainak ingyenes úszásoktatást biztosít. Ennek helyszíne a kastélyszálló 33 méteres medencéje. A bérleteket a diákok egyéni konstrukcióban vásárolja az önkormányzat, a kastélyszálló pedig kijelöli azt az időszávot, amikor saját vendégei nem, vagy csak kis számban veszik igénybe a fürdő szolgáltatásait, így módon a gyerekek nem zavarják a pihenni vágyó turistákat. Az iskolával való kapcsolathoz tartozik, hogy a Birtok vendégeinek kulturális igényeit kielégíteni szándékozó vezetőség egy ízben felkérte az iskola tanári testületét, dolgozzanak ki különböző történelemhez, irodalomhoz kapcsolódó program- és játéktervet, amelyet az Élmenybirtokon meg lehet valósítani. A cserébe ígért ingyenes Élmenybirtok-belépők helyett csak kedvezményes belépőket kaptak cserébe az iskolás diákok.

A jól felszerelt helyi, vállalkozásként működő körzeti orvosi rendelő ellátja a Birtok beteg vendégeit, ezért cserébe a kastély évente megrendezi egy adománygyűjtő estét az egészségügyi intézmény alapítványa javára. A szponzorok nagylelkűségének függvényében a körzeti rendelőnek így lehetősége nyílik további fejlesztések megvalósítására.

3. Helyi termelők és szolgáltatók

A Birtok nagy potenciális keresletet biztosít helyi termelők számára, ám ennek ellenére beszerzéseit jellemzően nem helyben bonyolítja le, egyrészt mert nincsenek vállalkozó szellemű helybéliek, másrészt, mert nagy mennyiségben konyhakész termékeket nem sokan állítanak elő a faluban, főleg nem folyamatos jelleggel. Mindössze két helyi illetőségű beszállítóról tudunk: egyikük tojást, másikuk pálinkát ad el a kastélynak.

Az Élmenybirtok megnyitásakor komoly számítások történtek arra vonatkozóan, hogy a megfáradt turisták több napos Birtok-látogatásuk esetén a falusi házakban kerülnek majd elszállásolásra, forgalmat hozva a helyi vendéglátóknak. Ez azonban nem va-

²⁴ Az Élmenybirtokon a vendégek foglalkoztatásával, szórakoztatásával foglalkozó dolgozók.

lósult meg, bár a kastélyban bonyolított lakodalmak esetén régebben előfordultak ki-szervezett vendégéjszakák. A szálló folyamatos bővítésével azonban a Birtok válik a falusi turizmus legnagyobb konkurenciájává, az Élménybirtok vendégei – lévén a látványosságok egy délután alatt megtekinthetők – nem maradnak egy napnál tovább a településen.

4. Civil szervezetek

Bikalon tucatnyi civil csoportosulás működik, amelyeknek csak egy része hivatalosan is bejegyzett, az önkormányzat azonban minden, magát civil szervezetnek valló társulást támogat kisebb-nagyobb összeggel. A Birtok viszont csak két ilyen csoporttal tartja a kapcsolatot. Egy, kulináris tevékenységgel foglalkozó szervezettel és egy nyugdíjas-klubbal. Előbbivel a Birtok vendégeinek szórakoztatása végett szerveztek közös kulináris programot, utóbbiak pedig a kastélykertben végeznek az állami gazdaság idejére visszamenően hagyományos kertészeti munkákat, ezért cserébe pedig évi két alkalommal terembérletet biztosít számukra a szálloda. Egy harmadik civil szervezettel való egyszeri kapcsolatról tudunk még: egy, közrend fenntartására szakosodott szervezetet kért fel egyszer a Birtok közlekedésirányítói feladatok ellátására, de a szervezet tagjainak munkája állításuk szerint viszonzatlan maradt.

6.3 *Passzív, személyes kapcsolatok*

Az indirekt, személyes kapcsolatok témakörén belül olyan típusú kapcsolatok kerülnek említésre, amely a Birtok és Bikal egymás mellett éléséből fakadnak. Olyan, passzív kapcsolatokat értek a fogalom alatt, amelyek nem irányulnak célzottan egyes intézmények vagy emberek felé, de közvetetten jelen vannak a falu és a kastély között. Személyesnek nevezem őket abban az értelemben, hogy a kapcsolat-elemek hatásaiból nem intézmények profitálnak vagy nem intézmények a kárvallottjai, hanem adott szituációban minden esetben egy-egy (de nem célzott) személy. Az interjúkban említett kapcsolat-elemeket a 3. *szövegekzi ábrán* is látható módon, aszerint csoportosítottam, hogy annak „célzottja” a falu, vagy a Birtok-e, illetve, hogy a megnevezett fél előnyére, vagy kárára válik-e az adott kapcsolat-elem. Bár minőségüket tekintve ezen elemek nem említhetők egy lapon, az az ábráról egyértelműen kiderül, hogy a kapcsolatok pusztá számát alapul véve, a falu életére sokkal nagyobb hatása van a Birtoknak, mint fordítva – akár előnyeit, akár hátrányait vizsgáljuk. Az ide tartozó kapcsolatok elemek a munkahely-teremtés kivételével nem igényelnek az ábrán láthatónál részletesebb magyarázatot.

	A bikaliaknak	A Birtoknak
Pozitívum	Munkahely-teremtés Bikaliaknak Sok a turista - étellel tölti meg a falut Hírnév, büszkeség, presztízs Környezet, épületei rendben tartása Helyi szolgáltatóknak forgalmat hoz Gyakornoki lehetőség biztosítása Házakat vásárol Telkeket bérel Potenciális kereslet termékekre Új beköltözőket hoz Egyes helyi rendezvényre személyzet, előadó Lakosság informálása falugyűlésen	Szomszédok hozzájárultak az építkezésekhez Olcsó munkaerő Falu gyakornokokat biztosít a Birtoknak A falu gondozza köztereit A falusiak nyitottak a vendégekre és a dolgozókra
Negatívum	Sok bikali alkalmazottól megvált Jellemzően nem a helyieket foglalkoztatja Nem hoz falusi turistákat Tartozások felhalmozása Nincs nagy tényleges kereslet helyi termékekre Építkezések zaja zavarja a falu nyugalma Hangos műsor zavarja a falu nyugalma A Birtok magas kerítéssel vette magát körbe Nem köszönik meg az ingyenmunkát A Birtok új dolgozói zaklatták a helyieket Háziállatok lelegetik a szomszéd fűvét	Helyi alkalmazottak pletykálnak a bent történekről Hangos diszkó, kocsmá zavarja a vendégeket Trágyaszag zavarja a vendégeket Kastély vendégeit igazoltatják, zaklatják Perrel fenyegetések

3. szöveggözi ábra: "Passzív, személyes" kapcsolatok

Bikalon alacsony a munkanélküliség, de a kastély 150 fős gárdájából csak minden tizedik bikali. A kastélynak érdeke lenne minél közelebből származókat foglalkoztatni²⁵, és a megnyitásokkor sokkal több bikali lakost foglalkoztatott, mint jelenleg. Az alkalmazottak gyors fluktuációjá²⁶, eredményeképp azonban a bikali lakosoktól hamar megváltak, így, úgymond, aki akart, az már dolgozott a kastélyban az elmúlt tizenöt évben. Annak, hogy sokaktól meg kellett válni, több oka is van, mind a kastély, mind pedig az alkalmazottak részéről. Az alkalmazottak oldaláról megközelítve: nem voltak képesek elsajátítani a munkájukhoz fontos szkillt, nem feleltek meg az elvárásoknak, többen belecsömörlöttek a nehéz munkába, nem elégedtek meg munkájuk kapott ellenértékével, illetve számos alkalommal fordult elő, hogy bikaliak egymást jelentették fel a vezetőségnek különböző ellentéteik miatt, de körükben az átlagnál gyakrabban előfordulnak apróbb lopások és egyéb szabályszegések is. A kastély oldaláról ugyanennek

25 Ilyen szempontból abszolút előnyösnek mondható a kastély léte a kistérség életére: bár pontos statisztikával nem rendelkezünk, a Puchner Birtok vezetésének elmondása szerint az alkalmazottaik mintegy 80%-a 30 kilométeres körzetből jár dolgozni, ez alól kivételt csak a magasabb pozíciójuk jelentenek.

26 Az elmondások szerint a legtöbben csak hónapokat dolgoznak a Birtokon, a két évnél tovább alkalmazottak – főleg az alacsonyabb presztízsű munkák esetén – már abszolút veteránnak számítanak.

okai, hogy bikaliakat csak alacsony presztízsű feladatkörben²⁷ tudnak alkalmazni, a tapasztalatok szerint nagyon instabilak az állások, többeknek csak nem-hivatalos módon képesek munkát biztosítani, az átlagjövedelem alacsonynak számít, a fizetések csúsznak és gyakoriak a rosszul végzett munka utáni bérmegvonások és adott munkacsoportot célzó kollektív büntetések.

6.4 Aktív, személyes kapcsolatok

Noha a terepkutatás során nem végeztünk kérdőíves szociometriai adatfelvételt, interjúinkból a településen lakó 80-90 ember közötti személyes rokonszeri hálót vagyunk képesek kirajzolni, illetve ezt teljes hálóként elemezni²⁸. Ennek folyamata három lépésben történt, amelyről dolgozatomban, a függelékek között beszámolok.

6.4.1 „Direkt, személyes kapcsolatok”: A háló főbb mutatószámai

A végül 76 eleműre növekedett mátrix megalkotása után a Ucinet program segítségével vizsgáltam meg annak általános statisztikáit (10. ábra). Azt vehetjük észre, hogy elsősorban a kapcsolat definíciója miatt a teljes háló sűrűsége alacsony, az összes (5776 darab) potenciális kapcsolatnak mindössze 4,63%-a (268 darab) van jelen a hálózatban. Az alacsony számnak oka abban keresendő, hogy az elemzésbe „utólag felvettek” ego-hálója nem az adott személyek elmondásai alapján, hanem kívülállók beszámolóiból konstruálódik meg: a háló új szereplőinek kapcsolatairól csak a vizsgált kérdésünk szempontjából legfontosabb aspektusokból vannak információink²⁹. Az újonnan

27 A magasabb presztízsű, már szaktudást igénylő munkakörben (pincér, recepciós, értékesítő) dolgozók, még ha különösebb teljesítmény hiányában pluszjuttatásokat nem is kapnak, amennyiben szakmában kívánnak maradni, megéri a Birtokon dolgozni, hiszen későbbi álláskereséskor a munkaerőpiacon jó referenciának számít a kastélyszállóval való korábbi munkaviszony.

28 A 39, egyenként átlagosan egyórás félig-strukturált interjúkban interjúalanyainknak a személyes kérdéseket leszámítva három fő témakörben tettünk fel kérdéseket. Ezek: a helyi német kisebbséggel kapcsolatos kérdések, a településen működő hivatalos vagy nem hivatalos civil szervezetekhez illetve a falu politikai életéhez fűződő kérdések, és végül a Puchner Birtokkal kapcsolatos véleményekre vonatkozó kérdések. Az interjúk során így minden interjúalany számára lehetőség nyílt arra, hogy személyes barátságokról, együttműködésekről és szembenállásokról számoljon be, a település központi, a közéletben legaktívabban részt vevő polgáraival, illetve a Puchner Birtok vezetésével és alkalmazottaival kapcsolatban. Így a kastély dolgozóinak, valamint a település életében (politikai, civil, kulturális, vallási szempontból) meghatározó személyeknek, csoportoknak a kapcsolatai szisztematikus és pontos mód-szerekkel jól felrajzolhatók.

29 Ez tulajdonképpen azt is jelenti, hogy a teljes háló mutatószámaiból nem szabad a település lakóinak, illetve a Birtok dolgozóinak kifelé irányuló kapcsolataira egyenként messzesemenő következtetéseket levonni, és kizárólag a kettő közötti kapcsolatok vizsgálata szempontjából lehet érvényes kijelentéseket tenni.

beléptetettek éppúgy elhelyezkednek viszont centrális, mint perifériás területen, így a periférián lévőknek a centrális szereplőkkel való viszonya jól vizsgálható³⁰.

A 76 szereplős mátrixban a szereplők között a geodézikus távolság magas, átlagosan 3,5-ös értékű (11. ábra), vagyis a személyek közötti legtöbb út 3-4 lépés távolságú. A két, egymástól legtöbb lépésre eső pont pedig a szigorúan definiált kapcsolatok hálójában egymástól 7 lépés távolságra helyezkedik el (ekkora hosszúságú az összes személyt mindenkiel összekötő 5776 út egy ezreléke).

A kapcsolatok száma nem egyenletesen oszlik meg a személyek között (12. ábra). A Freeman-féle fokszám-eloszlás eredményei alapján átlagosan mindenki 3-4 kapcsolattal rendelkezik, a 3,53-as értékhez azonban 2,72-es szórás tartozik. Ketten rendelkeznek tíz feletti kapcsolattal, az első helyen az összes kapcsolat 6 százalékaival, összesen 16-tal, második helyen pedig egy 13 kapcsolattal rendelkező személy áll. Öten rendelkeznek még ezek mellett 8-9-es fokszámmal. A kapcsolatháló centralitásának általános mérőszáma a Freeman-féle számítás szerint mindemellett alacsonynak, mindössze 17%-osnak tekinthető. Hasonló eredményeket kapunk a pusztai fokszám-eloszlásnál összetettebb, közelség- illetve közöttség-centralitást mérő mutatószámok esetén is. Előbbi számítás 25%-os (13. ábra), utóbbi pedig 32%-os (14. ábra), a teljes kapcsolathálóra általánosan értelmezett központiság-értékeket számolt. Nem meglepő: épp a legtöbb kapcsolattal rendelkező néhány, az előbb kiemelt személy szerepel a legjobban, az ő közelség-értékük és közöttség-értékük is rendre a legmagasabb, vagyis ők azok, akik a legkisebb átlagos távolságra helyezkednek el a többi személytől, és ők azok is, akiken keresztül a legrövidebb úton tud eljutni egymáshoz a kapcsolatháló többi szereplője. Az általánosan értelmezett központiság-értékek így is alacsony volta újfent annak köszönhető, hogy az elemzett kapcsolatok többé-kevésbé erősnek mondhatók, amelyből nem tud egy adott ember a többiekénél lényegesen nagyobb számban szert tenni (a legmagasabb fokszám-érték is csupán négyszerese az átlagnak).

30 Ennek egyik legfontosabb oka a kapcsolat definiálásában keresendő. Úgy tűnhet, hogy azoknak a személyeknek, akikkel nem készítettünk interjút, lényegesen kisebb esélye van arra, hogy centrális pozíciókat foglaljanak el – elsősorban fokszámaikat tekintve – mivel ők nem említhettek senkit, akikkel kapcsolatuk lenne. Ez azonban a kapcsolat definiálásának egyetlen alkategóriájában igazán releváns, még hozzá a „visszaigazolt szimpátia” esetén, amelyből számottevő mennyiségben a 39 között sem volt. Minthogy azonban a kapcsolatháló központi tagjai elméletileg tetszőleges számú jó viszonyukat említhették, annak esélye, hogy egy, adott interjúalannyal jó viszonyban lévő, az interjúalanyok körén kívül eső személy bekerülhessen, ennél az elsődleges sejtésnél jóval magasabb. Továbbra is szem előtt kell tartani viszont, hogy egyenlőségjelet tenni a különböző utakon bekerülő személyek közé ebből a szempontból nem szabad.

Ebből kifolyólag aztán megbízható hatalmi indexeket sem tudunk számolni. A faktoranalízisen alapuló és a központi státuszt az adott szereplőhöz kapcsolódó személyek központiségi státuszával is súlyozó Bonachich-féle központiséget mérő index (Hanneman–Riddle 2005) az elemzés során a személyek magas számához viszonyított alacsony kapcsolatszám miatt nem talált egyetlen olyan faktort sem, amely alapján a hatalmi státuszt meggyőzően megragadhatnánk, így ennek 51,5%-os általános centralitást mérő eredményeit még nagy körültekintéssel sem használhatjuk. Az Bonachich-féle elméleten alapuló hatalmi index-számítás pedig a faktorok elégtelensége miatt nem is volt lefuttatható³¹.

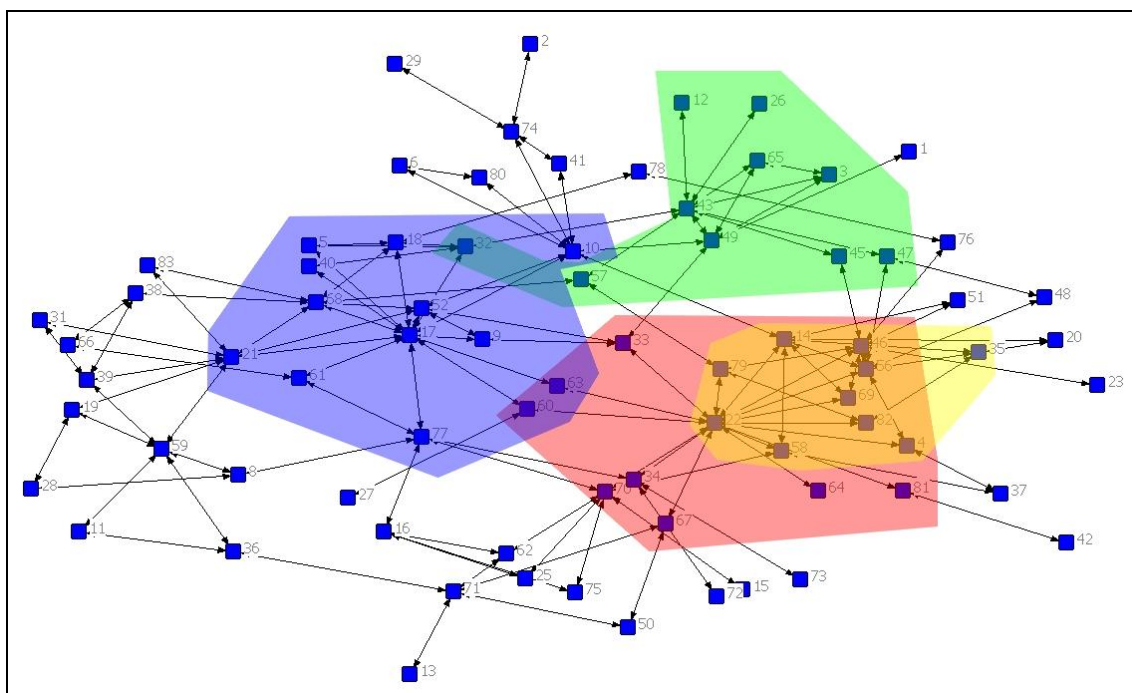
6.4.2 „Direkt, személyes kapcsolatok”: A háló alcsoportjai

A kérdésünk szempontjából azonban a kapcsolatháló egészére értelmezett kohéziós és centralitást mérő mutatószámoknál fontosabb megvizsgálni a teljes kapcsolathálót felépítő alsóbb szintű struktúrákat, vagyis megnevezni a kapcsolataik alapján egymástól elkülönülő csoportokat. Ennek megtételére adatbázisunk minden kétséget kizáróan alkalmasabb is – nem csoda, hiszen célunk olyan adatbázis megalkotása volt, ami ennek a feladatnak felel meg. Az alcsoportok elkülönítésének két típusa létezhet, az alapján, hogy alulról építkezve, vagy felülről szemlélve állunk-e a feladathoz (Hanneman–Riddle 2005). Kapcsolathálót mindkét módszer alapján elemzem, ám előbbi esetben a mátrixból, utóbbiban pedig már annak grafikailag ábrázolt verziójából indulok ki.

Az „alulról építkező” módszerek közül az úgynevezett *N-Klánok* (*N-Clans*) módszerét választottam, amely lehetőséget ad arra, hogy megszabjuk: két, ugyanabba a csoportba („klikkbe”, vagyis „klánba”) tartozó szereplő legfeljebb hány lépés távolságra lehet egymástól, így garantálva, hogy egymással ténylegesen kapcsolatban álló személyeket megragadva, szociológiailag relevánsabb csoportok felállítása kerüljön sor (Hanneman–Riddle 2005). Az alulról építkező technika azt eredményezi, hogy a felállított csoportok teljes halmaza nem, vagy nem feltétlenül fedi le a teljes hálót, és közöttük jelentős átfedések is kialakulhatnak. Az *N-Clans* módszer ugyanakkor nagy szabadságot is ad a kutatónak, amennyiben megszabhatja az egy csoportba tartozó emberek egymás-

31 Az analízis során az egyes szereplőkhöz a hozzájuk tartozó kapcsolatok és távolságok alapján a szoftver faktorokat számít, amelyek a centralitás különböző, adott hálózatra értelmezett aspektusait, dimenzióit hivatottak megragadni (Hanneman–Riddle 2005). Az első faktor magyarázóerejének elvárt szintjétől (70%) kapott eredményeink (6,6%) messze elmaradtak, amelyekre ezért elméletileg nem támaszkodhatunk. E mellett ezt gyakorlatilag sem tehetjük meg, mivel így a hatalmi index számításakor a szereplők centralitás-értékeinek súlyozására használt béta-érték nem lett megfelelő az analízis lefuttatásához.

tól való maximális távolságát, valamint az így létrehozott csoportok minimális nagyságát. Ilyetén szabadsággal élve úgy döntöttem, egy csoportba tartozónak veszem azokat, akik egy, vagy két lépés távolságra egymástól elhelyezkedve, legalább tíztagú csoportot alkotnak. Tettem ezt azért, mert nem a legalapvetőbb építőkövek elkülönítését (pl. diádok) céloztam meg, hanem a főbb csoportok körülhatárolását. Az eredményt a 15. ábra mutatja. Az algoritmus négy nagyobb csoportot különített el, kettő közülük 10 fős nagyságú, a legnagyobb elkülönített klánok pedig 14, illetve 17 fős nagyságúak. Az átláthatóság kedvéért a klánokat a 76 csúcsból álló gráfon is ábrázoltam oly módon, hogy az algoritmus által egy csoportként értelmezett halmazokat az 4. szövegszerű ábrán különböző színekkel jelöltem (kék, piros, zöld, citromsárga).

4. szövegszerű ábra: 76 elemű mátrix: *N-Clans*

A gráf maga egy következő állapotában hamarosan részletesebben is bemutatásra kerül, egyelőre érdemes megjegyeznünk: a két legnagyobb csoport a 17-es és 52-es, valamint a 22-es csúcsok köré szerveződve (késsel, illetve pirossal jelölve) egymástól élesen elkülönül. A két halmaz metszetében elhelyezkedő két személy töréspontnak tekinthető, kapcsolataik hidakat alkotnak. A zölddel jelölt csoport szintén elkülöníthető, kevésbé központosított, lazább gráfot alkot. A sárga csoport értelmezhető a piros alcsoportjaként, vagy *magjaként*, amelyet több, egymáshoz közel álló személy alkot. Összesen 39 személy tagja legalább egy klánnak, a szereplők majd' fele tehát nem került csoportba foglalásra – hogy kik is ők, hamarosan kiderül.

A „felülről csoportosításkor”, a nagy elemszám miatt már nem a *Ucinet* programot, hanem kizárólag az átláthatóbb, grafikusán ábrázolt eredményeket adó *NetDraw* programot használtam. A 76 elemű gráfot, amelyet az imént manuálisan módosítottam (színezttem) az *N-Clans* vizsgálat eredményei alapján, a szoftver segítségével és szereplők adatai alapján három dimenzió mentén tettem informatívabbá. Az alap-gráf csúcsainak formája, mérete és színe került automatikusan módosításra, az alábbiak szerint:

- Forma: Háromszöggel ábrázolva a Puchner Kastélyszálló vagy a Reneszánsz Élménybirtok vezetői és alkalmazottai, körrel, akik nem a Birtokon dolgoznak.
- Méret: A centralitás-értékek Bonachich-féle megközelítése³² alapján a csúcsok mérete központiség-értékükkel egyenesen arányosak.
- Szín: A *NetDraw* program *Factions* alkalmazása alapján külön csoportba sorolt csúcsok külön színnel jelölve.

Az szoftver imént említett *Factions*³³ alkalmazása a kapcsolatok mintázatai alapján tetszőleges, a kutató által megadható számú tömbökbe sorolja a kapcsolatháló valamennyi szereplőjét úgy, hogy maximalizálja a kapcsolat-mintázatok tömbön belüli hasonlóságát (Hanneman–Riddle 2005). Számos tömb-szám kipróbálása után végül a kutatásom szempontjából legideálisabban interpretálható³⁴ és emellett a gráfra a legjobban is illeszkedő (16. ábra) 4 tömb elkülönítését kértem. A kapott eredmény illeszkedése így - 0,510-es értékű lett, ami alapján a létre hozott tömbök elemzésre alkalmasnak tekinthetők³⁵.

32 Pár oldallal ezelőtt még a Bonachich-féle centralitás-értékek gráfunkkal kapcsolatos értelmezhetetlensége mellett érveltem, itt mégis a sajátvektor-értékeken alapuló adatokat használom. Ennek oka, hogy a foksám alapján értelmezett, illetve a közöttség-centralitás alapján rendezett gráf grafikusán ábrázolva kísértetiesen hasonló képet mutat a sajátvektor-alapúhoz, azzal a különbséggel, hogy utóbbi valamelyest csökkenti a gráf periferiáján elhelyezkedő, és ezért kevesebb, magas centralitás-értékkel rendelkező csúcsokkal kapcsolatban lévő pontok méretét. Tekintve, hogy így az egész kapcsolatháló globális struktúrájáról hívebb képet kaphatunk (Hanneman–Riddle 2005), a vizuális ábrázoláshoz ezen módszer alkalmazását alkalmasabbnak találtam.

33 A szónak e kontextusra értelmezett hivatalos magyar fordítására nem bukkantam rá, nyers fordításban politikai értelemben jelent „frakciót”, vagy „klikket”. Mindkét kifejezés használatától tartózkodva, Angelusz és Tardos (2005) alapján – bár ők is politikai tárgyú szövegben, de nem kifejezetten politikai értelemben használták a „tömbhovatartozás” szót a factions eredményeinek táblázatos bemutatásakor – a „tömb” kifejezés használata mellett döntöttem.

34 Ennél kevesebb csoport elkülönítése sok fontos információ elvesztését vonja maga után, többé pedig a kapott, az *N-Clans* módszer alkalmazása során is felderítésre került csoportok további alcsoportokra bomlását, fragmentálódását jelentette, amellyel ezúttal nem szeretnénk foglalkozni.

35 Az mutató 0 és 1 közötti abszolútértéket vehet fel, ahol az 1-es érték jelenti a tökéletes fragmentumokra szakadt, a tömbökön belül pedig kapcsolataikat tekintve maximális hasonlóságot mutató pontok halmazát (Hanneman–Riddle 2005).

Az így kapott gráf (5. szövegközi ábra) „felülről” tagolása után részben a korábbi klánoknak megfelelő tömböket is kaptunk. A kapcsolatháló alapján jól elkülöníthető a korábban késsel jelölt, és ezúttal is kék színnel ábrázolt szereplők alkotta csoport, valamint a korábban és itt is pirossal jelöltekből álló tömb. Minthogy a program minden csúcsot egyetlen meghatározott tömbbe kényszerít, átfedések itt már természetesen nem fordulhatnak elő. Mind a piros színnel jelzett, mind pedig a kék tömb esetén jól meghatározhatóak azok a szereplők, akik köré a többiek csoportosulnak, illetve mindkét csoporthoz tartozik egy, egymással is kapcsolatban álló „hátszár”. A piros csoportban e mellett jól elkülöníthető az a további három-négy, magas centralitás-értékkel rendelkező személy csoportja, akik korábban a piros klánban belül alkották a sárga színnel jelölt magot. A kék csoporton belül a mag sokkal közelebb áll egymáshoz, ami ebben az esetben azt jelenti: ezek a szereplők, mondhatni ugyanazokkal a személyekkel állnak közeli kapcsolatban. A piros, illetve a kék tömb abszolút megfelel a község bemutatása során már említett, Bikal életét meghatározó két politikai oldalnak, és a hozzájuk köthető fontosabb szervezetek csoportjainak. Centrumaiktól a község közéletében kevésbé aktív szereplők felé távolodva, egyre nagyobb feladatot okoz meghatározni az egyes szereplők pontos hovatartozását – ne feledjük, az *NClans* elemzés során ezek a személyek nem is tartoztak sem a kék, sem a piros klánba. A két csoport között pár, „függetlennek” számító civil szervezet-vezető, illetve az iskola egyes alkalmazottai alkotnak hidakat, akikre nem volt hatással a politikai változás, és igyekeznek mindkét tömbbel jó kapcsolatot ápolni.

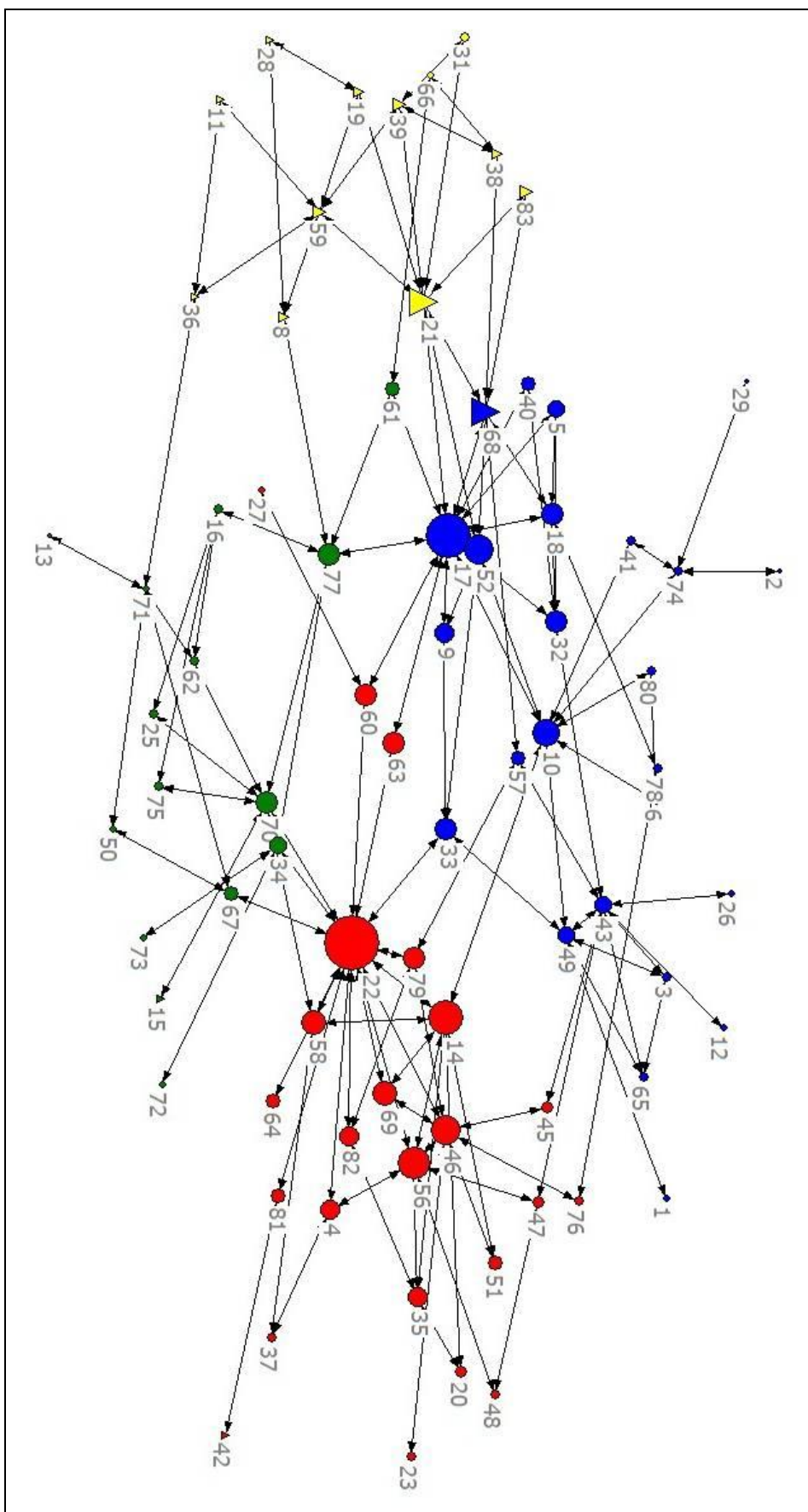
Míg az imént említett két csoportban túlnyomórészt körrel jelölt csúcsok helyezkednek el, addig a sárga csoportban a háromszögek vannak túlsúlyban, ami azt jelenti számunkra, hogy a Birtok dolgozói egy negyedik, jól elkülöníthető tömböt alkotnak a teljes kapcsolathálón belül. E csoport tagjai is lazábban kapcsolódnak egymáshoz, a vállalkozást irányító, a gráfban magát három taggal képviseltető, akár mának is nevezhető vezetőség (21, 68, 83-as számokkal jelölve) szorosabban kapcsolódik a nem a Birtokon dolgozó, helyi lakosokhoz (olyannyira, hogy egyikük egyenesen kék szintet kapott) míg az „egyszerű” alkalmazottak csupán néhány szálon kapcsolódnak úgy hozzájuk, mint a bikali lakosokhoz.

A zöld színnel jelölt tömb egymáshoz képest különböző emberekkel kapcsolatban álló, meghatározható centrummal nem rendelkező személyek lazábbnak tűnő csoportja, akik gyenge hidat is jelentenek a piros, illetve a sárga színnel jelölt csoport között. Ez a csoport átmenetet is képez a Birtok dolgozói és nem-dolgozói között, itt jellemzően a

pár, helyi „bedolgozó”, illetve egyes alkalmazottakkal baráti viszonyt ápoló 2-3 helyi lakos jelenti a kapcsolódási pontokat (egyesekek közülük sárga színt kaptak: 31-es és 66-os számmal), akik – mondhatni – az alkalmazottak perifériájához húzzák a nem alkalmazottak csoportjainak perifériáját. Ehhez hozzásegít, hogy a háromszöggel jelöltek egy része maga is bikali „telepes”, noha túlnyomórészt csak ideiglenesen tartózkodnak a településen, és „kétlaki” életmódot folytatnak. Mindemellett vannak olyan bikali illetőségű Birtok-al alkalmazottak is, akik – többnyire ideiglenes alkalmazotti státuszuk miatt – nem alakítottak ki kapcsolatokat más birtok-al alkalmazottal (15-ös, 42-es sorszámmal).

A Birtok vezetői csak a kék csoportba tartozó 2-3 személlyel állnak „jó viszonyban”. Ez egyfelől nem meglepő, hiszen a két központi személy a 2010-et megelőző 8 évben a település politikai vezetőségéhez tartozott, így jó, egyes esetekben már-már baráti kapcsolatot sikerült kialakítani velük, másfelől viszont mégis meglepő, mert nem csak ők tartoztak a település politikai vezetőségéhez ebben az időszakban.

Ehhez kötődik a gráf elemzésének legfőbb tanulsága is: a település jelenlegi vezetése, illetve a Birtok vezetése jelenleg semmilyen közvetlen kapcsolatban nem áll egymással: egyik fél sem említett egy, a másik csoportban lévő személyt, akivel „jó viszonyt” ápolna, sőt, többen kifejezett ellenszenvről számoltak be. Minthogy emellett a kék tömb két központi szereplője is – az interjúkból rekonstruálható különböző okokból kifolyólag – kikerül a község politikai életéből, a hálózat közel áll a széteséshez: a piros tömb centrumának számító 22-es számú szereplő mind a 21-es, mind pedig a 68-as ponthoz három-három különböző úton is három lépés távolságra áll, és valamennyi a kék centrumon keresztül vezet (*ld. 17. ábra és 18. ábra*).

5. szövegtörzsi ábra: A 76 elemű kapcsolatháló

7 Viszonyok

Az előző fejezetekben különböző aspektusokból sorra vettük a község és a Birtok kapcsolatait, felvázoltuk különböző dimenziókban értelmezett kapcsolatrendszerét. Ezzel keresztmetszeti képet kaphattunk arról, hogy mi történik Bikal és a Birtok „határán”. Arról azonban, hogy ez a helyzet miért így alakult, nem kaphattunk pontos képet, mint ahogy arról sem, a létező kapcsolatok mögött milyen tényleges vélemények húzódnak. A kapcsolatok ilyenén alakulásának okaira, valamint a „látható” és „rejtett” kapcsolatokon túli viszonyokra a készített interjúk elemzése alapján keresek válaszokat. Mindezt a már rendelkezésünkre álló, a kapcsolatháló-elemzés során megállapított al-csoportok, „tömbök” különböző szemszögeiből teszem, kifejezetten a község és a kastély csoportjai közötti viszonyra fókuszálva. Az interjúkból kiderül: a vizsgált csoportok egyetértéssel egy dologban: Bikal és a Birtok között magas fal húzódik. A vélemények csak abban különböznek, hogy ezt a falat mennyire tételezik átjárhatónak.

7.1 A „fal” megjelenése a „távol állók” elbeszélésében

A vélemények számba vételét a kapcsolathálóban piros színnel jelölt és a Birtok dolgozóitól legmesszebb elhelyezkedő csoporttal kezdem. Az e csoportba tartozók releváns véleményei négy tematikus egységben összefoglalhatók:

1. **Elszigeteltség:** Erőteljesen megjelenik az a vendéglátó-komplexum és a falu elkülönültségének pusztá gondolata.
2. **Csalódottság:** A kastély munkahely- és falusi turizmus teremtő hatásának korlátozottsága miatt.
3. **Ellenszenv:** Az interjúalanyok gyakran adnak hangot saját, Birtokkal, és ahhoz köthető személyekkel szembeni ellenérzéseikről.
4. **Aggódás:** Mindemellett kiderül: féltve figyelik a Birtok politikáját, határozott véleményük van a vállalkozás szükséges teendőivel kapcsolatban, de sokan kevés reményt fűznek a kastély és a falu jövőbeni kedvező közös sorsához.

Az elszigeteltség, a kastély izoláltságának gondolata valamennyi interjú közül e csoport esetén fordul elő leggyakrabban és legszembetűnőbben, részben teljesen neutrális kontextusban, részben pedig sajnálkozva mindezek felett – külön kiemelve, hogy a kastély ügye, akárhogy is nézzük, (többé) nem a bikaliak ügye.

- Ez egy olyan, mint a Vatikán Rómában. [nevet] Külön kis állam.
- Tehát, valamilyen szempontból Bikának ez azért egy reklám is. Az, hogy van egy kastélya. Az most egy más kérdés, egyébként, az, hogy most ez hogyan működik, miként működik, mennyire nyereséges, mennyire nem nyereséges, ez nem a mi dolgunk, ezt megítélni. Tehát, ezt ő tudja. Tehát, ő ruházta be, az ő pénze.
- Nem valószínű, hogy ők túlságosan megkérdezték volna akár a falu, akár a képviselők, vagy akár az önkormányz... De nem is tartozik a falura! Igazából... ez egy magánvállalkozás. Kerítésen belül azt csinál, amit akar. Most én a kerítésen belül vagyok, most én mért kérdezzem meg a falutól azt, hogy én most mit csináljak a kertemben?! [...] Szép lassan megvette őket. Tehát, tulajdonképpen az övé. Hát, most én, mint vállalkozó, most én lennék az ő helyében, most én se kérdezném meg a falut, hogy mit csináljak oda

1. illusztráció

Az elszigeteltség gondolatához szorosan kapcsolódik az a gondolat, hogy a szálloda, nem csak, hogy nem a bikaliak ügye, de nem is tudnának részt venni az életében – mint ahogyan az állami gazdaság idején részt vettek.

- Végül is, hát, amikor ő indult, akkor ez „hű, milyen drága” mert ugye itt volt, hogy az étterem, milyen árak vannak, a sör mennyibe kerül, hát, ez csapódott le, hogy milyen drága. De hát nyilván nem egy ilyen falusi átjáró-háznak tervezte, hanem nívósabb, nívósabb. És tulajdonképpen nyilván, voltak akik ezt mondták, voltak, akik azt mondták, hogy ezek az árak úgy vannak kialakítva, hogy nem a mindennapos vásárlásra, meg kajáldára van kitalálva.
- Hát az az igazság, hogy a kastély nem a bikali embereknek épült, mert oda az én pénzemmel nem tudok elmenni. Nagyon drága, drága... Annyiból örülök neki, meg büszkéek vagyunk azért erre a kastélyra, mert nagyon szép kastély. És azért híres, mert nagyon sokan járnak ide vidékről, bárhonnan, külföldről is. De akkor inkább a gazdaság maradt volna meg.

2. illusztráció

Az elbeszélésekben egyértelműen felmerül, hogy a falu profitál a kastélyszálló és az Élménybirtok jelenlétéből, amellet, hogy adókat fizet, hírnevet és presztízst szerez a falunak – ahogy erről az előnyöket és hátrányokat taglaló fejezetben már volt is szó. Ezekben az interjúkban azonban a csalódottság is nagy szerepet kap: az interjúalanyok kiemelik, hogy a várakozásokkal ellentétben munkahelyet sem olyan számban – vagy még inkább: minőségben – teremtet, ahogyan azt várták, és itt minőségen elsősorban a munkahelyek stabilitását és megfizettségét érthetjük. Ennek okaként ez a csoport alapvetően a turizmus kiszámíthatatlan és időszakos jellegét hozza fel: nagy a fluktuáció, az alkalmazottak gyorsan rotálódnak.

- *Meg itt azért a legtöbben, a faluban is, meg a környéken is, már nagyon sokan dolgoztak benne. És nagyon sokan... jöttek ki. [...] Tehát... kintről minden nagyon szép, nagyon jó, milyen jó lenne bent dolgozni... és amikor bemegy, akkor szembesül, hogy mit kell csinálni, hogy kell csinálni meg mennyi pénzt kapok érte, és akkor azt mondja, hogy ja, én nem erre számítottam, és kijön. És akkor jön a következő, és akkor megint kijön, akkor jön a harmadik, negyedik, és akkor ez így megy. [...] Mondhatni azt, hogy először megforgatták a bikali lakosokat, akkor Bikal elfogyott, akkor jött Kozár, jött Mágocs, és akkor ez a kör már bővül, most már Dombóvárról járnak, Komlóról járnak...*
- *De az ... tehát, ő a... az alkalmazottjai között eléggé gyorsan megy a rotáció. Fölvesz-elküld, fölvesz-elküld. Mondjuk télen, ez az... idei év végén, akkor nagyon sokat lehetett hallani, hogy elküldött embereket, de hát akkor leállt az építkezés, visszaesett a forgalom, nem voltak rendezvények. Végül is, két, vagy három évvel ezelőtt rengeteg sok cég jelentkezett ilyen meetingekre, meg továbbképzésekre. Tehát, akkor több idegen... nagyobb csoportokat lehetett látni. Most ez valahogy nem jellemző már.*

3. illusztráció

A közvetlen munkahely-teremtő hatás mellett a csalódottság másik forrása, hogy a közvetett – elsősorban falusi turizmus-teremtő – hatások is messze elmaradnak a várakozásoktól. Ennek egyik oka lehet, hogy a kastély maga akarja kiszolgálni a vendégei igényeit, másrészt pedig az, hogy a bikaliak eddig nem találtak rá a lehetőségekre.

- *Hát örülünk [a Birtoknak], hogy van, mert azt gondolom, hogy azért az embereket vonz, sajnos nem működik úgy, ahogy, ahogy kellene, vagy nem jön annyi vendég, ahányan gondolták először, hogy jönnének, mert azt gondoljuk, hogy azért ez, ez a falunak is jó volna, vendéglátásba, vendégéjszakába sokan foglalkoznak falusi turizmussal, a vendéglátó egységeknek is azért jobb volna...*
- *Épített [a kastélyszálló tulajdonosa] is apartmanokat, nem, ő megfogja ott a vendéget. Addig, amíg ő nem építette tele a birtokát, meg nem épített annyi szállást, akkor ő még kiköztetett az első két évbe, úgy körülbelül, úgy néha volt vendég. De hát ő most már olyan sokat épített, annyi szálláshely van... a 8-10 főstől a kétágyasig, az egy egyágyasig. [...] Ő ráállt erre és nem is lehet érte reklamálni vagy megszólalni érte, mert nyilván ő is a saját boldogulását helyezi előnybe... mi is csak azt csinálnánk, ha helyem van, van rá lehetőség, nyilván én is megfognám a vendéget, hogy ne vigye ki a pénzt. Ebből nem jöttünk jól ki.*

4. illusztráció

A kapcsolatháló-elemzésből kiindulva nem lehet meglepő, hogy ez a csoport viseltet a legnagyobb ellenszenvvel úgy a kastély, mint a vezetősége iránt. Az elmondásokból úgy tűnik, ennek motiválója a vendéglátó-komplexum vonatkozásában annak mesterkéltségre, művi jellegre, az adott személyek vonatkozásában pedig az, hogy „pusztán saját érdekeiket tartják szem előtt”.

- *Rengeteg ember jön [az Élménybirtokra], családok kisgyerekekkel. Szóval szerintem élvezik. Biztos, hogy jó. Érdekes. Hát szóval persze az egész más, hogy mittudomén a sümegi várba elmenni, vagy bármelyik igazi várba elmenni, annak van történelmi hagyományai, meg ott igazi harcok voltak, meg igazi katonák, meg igazi törökök meg mindenféle[nevet], ezt meg most építették fel három hónap alatt, szóval ez azért látszik, hogy [nevet] nem igazi. De mindenesetre imitálja azért a régi középkort. Kissé szemfényvesztés.*
- *Tehát akarnál egy gyűlést tartani, nincs hol. Tehát akkor már el kell menni föl a kastélyba, ott kérni egy helyiséget, hogy valami legyen. Tehát a falu is rá van épülve jobban az Élménybirtokra és körülbelül ez az egy kölcsönös valami. Nem is lenne ebből gond, ez működhetne is, csak ne lenne a Kastély részéről is az, hogy csak minden nekünk, kifelé semmit.*

5. illusztráció

Az interjúalanyok ezen csoportja is – mint a faluban szinte mindenki – attól függetlenül, hogy nincs beleszólásuk, folyamatosan követik a kastély fejlődését, és határozott véleményekkel vannak arról, hogy igazgatnák a kastélyt, mit kéne és hogyan csinálniuk, vagy mit kellett volna, és hogyan csinálniuk. Azt, hogy a Birtok forgalma nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, általában aggódással, de legalábbis együttérzéssel szemlélik:

- *Ezt a részt kellett volna inkább vinni tovább, a wellness-részt, hogy még esetleg strandot, fürdőt, az Élménybirtok helyett. Mert az emberek ilyen melegben nem solymászatot néznek meg lovagi... hanem inkább fürödni szeretnének. És, hogy ebbe kellett volna fejleszteni. [...] ha ez a kastély így nagyon jól ment, ennyi férőhellyel, ilyen wellness-szolgáltatással, akkor ott meg kell állni, és ott a színvonalat kell emelni.*

6. illusztráció

7.2 A „fal” megjelenése a „közel állók” elbeszélésében

A gráfban kékkel jelölt csoport közvetítő szerepet játszik az előbb leírt, illetve a kastélyszálló vezetőségének csoportja között. Felnéznek a kastélyra, és emellett – bármilyen pozícióban legyenek is – igyekeznek felülről szemlélni a falu és a Birtok kapcsolatát. A releváns véleményeiket négy csoportba lehet összefoglalni:

1. **Csodálat:** A Birtok előnyeinek és a befektető tevékenységének elismerése
2. **Lesajnálás:** A bikaliak hozzáállásának, irigységének bírálata
3. **Bírálat:** Elsősorban a Birtok foglalkoztatáspolitikájának elítélése
4. **Remények:** A Birtok gazdaságélénkítő hatásával kapcsolatban

Az előző csoporthoz képest a jelenleg tárgyalt sokkal pozitívabban ítéli meg a Birtok hozadékait. Első helyen emelik ki azokat a pozitív hatásait, amelyeket a korábbiakban részletesen kifejtettem, a munkahely-teremtéstől az adókig. Mindezek mellett azonban személyes csodálattal is viseltetnek a tulajdonos és a vezetőség iránt, elismerve fárado-

zásaikat a falu – kastély általi – szebbé tételében, illetve, hogy sok más példával ellentétben pénzüket folyamatosan visszaforgatták vállalkozásukba, és a kastélyból „nem csak kiszedték” a pénzt.

- *Hát, az Élménybirtok, az élményszerű volt, ezt nyugodtan mondhatom, mert a helybeliek is csodálkoztak [...] Az első évben a hírverésre tekintettel meghívta a környező községek polgármestereit, képviselőtestületeit, meg, meg sok mindenkit, és, hát végül is, az az élménybirtok, ahogy kinéz, ugye, az tényleg élményszerű. Azok az épületek, amik... úgy lettek építve frissen és újszerűen, abból olyan... mintha tűz ütött volna ki bennük, meg egyéb... úgy lerontani, visszavinni az időbe, hát, az egy különlegesség, de hát, a műsoraik, meg az egyebek. Hát, reméljük és drukkolunk nekik, hogy tudják befejezni. [...] Itt is vannak műszaki újdonságok, több is, de egy legalább, ami országosan is említést érdemelhet. Itt van egy olyan [...] [létesítmény, ami] a talajhő energiáját hasznosítja újszerű módon hőszivattyús rendszerben.*
- *Úgy szerintem egy kedves ember [a Birtok tulajdonosa]. És én úgy gondolom, hogy sokat tett ezért a faluért. Tehát az egész élete munkáját úgymond beleölte ebbe, és nagyon szorgalmasan fejlődik ez az egész élménybirtok és kastély és hát megsüvegelendő minden, amit ő és ők, a munkatársai csinálnak, mert nagyon nagy munkálatok vannak, és sok energiát is felemészt ez.*
- *Nem zsebre tette a pénzt, és viszontlátásra, elmegyek valahova, Mexikóba, és kinyaralom magam, meg egyéb dolgokba, hanem ő tett le valamit. Tehát, itt kézzel fogható, itt minden kézzel fogható, itt minden meg van, itt minden. És szerintem ez egy roppant tisztességes dolog, nagyon jó ötlet, és kívánom neki, hogy még ötször ekkor a birtokot tudjon itt kiépíteni. De ez szerintem a falunak nincs nagy kapcsolata, valószínűleg ez egy zárt... közösség.*

7. illusztráció

Ha az iménti idézetet tovább folytatjuk, az már át is visz bennünket a következő témára: Ebben csoportban is gyakran előforduló vélemény a zártság gondolata, amelynek egyik okaként azt jelölik meg, hogy a bikaliak mentalitásuk és képzettségük folytán nem alkalmasak arra, hogy a Birtokon dolgozzanak. Következzen a legutóbbi idézet folytatása:

- *Én úgy tudom, hogy dolgozók sincsenek nagyon. Tehát, meg kell mondani, hogy a minőségi szolgáltatáshoz minőségi emberek... Tehát, az nem megy, hogy bemegyünk, és itt azt hisszük, hogy itt a gazdaságban fölnevelkedve, hogy mit tudjam én, a két jó minőségű szappanból azért van kettő, hogy egyet zsebre tegyünk, és elhozzuk. És, sajnos, ez a mentalitás azért meg van. Az állami gazdaság, meg a téészek mind erre alapoztak.*

8. illusztráció

Az utóbbi idézet utolsó gondolatait fejtik ki más összefüggésben az alábbi válaszadók:

- *Bikal hozzászokott, hogy a gazdaság gondoskodott róluk. Tehát ezek az emberek arra szocializálódtak, hogy a gazdaság eltartja őket, lakásépítés, támogatás, tehát mindenben segítsége volt. És egyszerűen itt maradtak munka nélkül és nem tudtak észhez térni.*
- *Az a baj, hogy ez a tulajdonosi dolog nem tisztázódik el az emberekben, ha övé ez a vállalkozás, szíve joga, hogy ő magának egy nagy születésnapot rendezzen, hát ő a tulajdonos [...] És azt nem tanulták meg ezek az emberek, vagy nehezen tanulják meg, hogy egy négycsillagos szállodában meg van a követelmény. És az nem ugyanaz, hogy kint a komlóföldön kapálok, vagy a gyümölcsösben kapálok, vagy permetezek... Itt ezt a szintet tartani kell, és hogyha a tulajdonos nem követeli meg, hogy meglegyen a négycsillagos szint, akkor ő elveszíti a vállalkozását*

9. illusztráció

A közvetlen munkalehetőség mellett hasonló felhangból és kontextusban jelenik meg a közvetett lehetőségek gondolata is.

- *Meg hát ez önmagában... nem biztos, hogy csak ebben kell gondolkozni, hogy ezeknek az embereknek szállást biztosítsunk. Lehet, hogy itt inkább meg kéne jelenni az Élménybirtokon valami saját termékkel. [...] Tehát, ha itt valaki jó minőségben tud előállítani dolgokat, akkor... akkor tudna ő vásárolni, csak hát ehhez egyrészt meg kéne keresni a kastélyt, másrészt meg meg kell vele állapodni, hogy akkor ezért a pénzért mit tudok én, és mit szeretnének ők. Tehát, ezt azért valahogy közös nevezőre kéne hozni [...] csak hát nem mindenki olyan típusú, na! Vannak, akik vállalkozó típusok, és vannak, akik nem.*

10. illusztráció

Általános véleményként kiemelhetjük a számtalan interjúban visszatérő motívumot: a bikaliak irigye a Birtokra és tulajdonosára. Az azonban hogy a bikaliak nem tudnak „felnőni” a Birtokhoz, illetve hogy keveseket alkalmaznak körükben, e csoporthoz tartozók interpretációiban sem kizárólag a bikaliak hibája. Közülük is sokan említik, hogy a Birtok nem éppen szolgál(hat) a bikaliak számára előnyös munkahelyekkel és munkakörülménnyel – és nem csak az alacsony bérek és fárasztó munka miatt:

- *Túl erős, és igazságtalan szabályozások vannak itt a kastélyban. Tehát, mondom neked azt, hogy dolgoznak egy részlegnél, és a részlegnél eltűnik egy hordó sör, akkor mindenkinek a béréből levonják. És akkor van olyan, hogy hatezer forint fizetést kap, azért, mert mit tudjam én, ilyen levonások vannak. Tehát, ilyen kollektív büntetések vannak.*
- *De hogyha egy alkalmazott azt látja, hogy minimálbérét tud csak dolgozni a [Birtokon], és most már évek óta csak annyi jut neki, mert a [Birtoknak] is nehezen megy, most az utóbbi időben, hát az persze, hogy utálja. Pedig hogyha jobban meggondolná, akkor nem lenne oka, hogy utálja, mert örülhetne annak, hogy kenyeret ad neki. Bármilyen kicsit is.*

11. illusztráció

Az interjúalanyok mindezek mellett bizakodva remélik, hogy a jövőben a falunak hatékonyabban sikerül egyrészt bekapcsolódni a kastély életébe – hiszen számukra sem kétséges a kettő közötti „fal” léte – másrészt pedig egyéb módokon is hasznot húzni a látogatók megnövekedett számából.

— *Ha nagyon föllendülne, és az a nyitott falu létre jöhetne, hogy a kastély nem fogadna a négycsillagosba élménybirtokos látogatókat, hanem azok a faluban szállnának meg, és ezért bővíteni kellene, lehetne, az állami hitelpolitika is támogatna, hogy a panziók meg egyebek, és a megtermelt javak értékesíthetők lehetnének, akkor abból megélné a fél falu legalább. Na most ez, egy távlatra, öt, de inkább tíz év, vagy azon túli távlatra, ha ez így bejön. De csak akkor.*

12. illusztráció

7.3 A fal megjelenése a Birtok bedolgozói, alkalmazottai elbeszéléseiben

Talán meglepő, de épp a Birtokon dolgozó számoltak be legélesebben a falu és a kastély kapcsolatainak elégtelenségéről. Ez az a csoport, akiket a gráfban zöld színű, vagy *nem-sárga* háromszög jelölést kaptak, és ide sorolom még a sárga háromszögek – vagyis a Birtokon dolgozók – közül mindazokat, akik nem tartoznak a vezetőség tagjai sorába. Ők szinte valamennyien Bikalon élnek – állandóan vagy ideiglenesen – és talán épp a határ-létükből kifolyólag, a leginkább lehet véleményük mindkét oldalról, legyenek akár időszakos besegítők, akár tényleges alkalmazottak. E csoport nem egységes, lévén igen különféle munkát végeznek, és származásukat tekintve is különbözőek. Mégis, két közös vonást említhetünk:

1. **Közösségiség:** Különösen a „telepesek” említik a remek faluközösséget
2. **Figyelemhiány:** Bármilyen presztízsű munkát végezzenek is, haragszanak a vezetőségre amiatt, hogy nem kapnak tőlük túl sok figyelmet

Az újonnan Bikalra költözött, ideiglenesen a községben élő Birtok-dolgozók valamennyien említették, hogy szeretnek a faluban lakni, és sokan jó kapcsolatban is állnak helyiekkel – amellet, hogy mindenkivel legalább köszönő viszonyban állnak. Kiemelik beköltözésük-kori pozitív fogadtatásukat, és a falu békés hangulatát.

- *Tényleg amióta ő idejött, azért a falu is odafigyel a külső dolgokra. Ott a kastéllyal szembe a parkban tökéletes a rend, minden nap van, aki a virágokat kapálja, állítom, egy szál gajt nem találsz. Mindenki odafigyel rá, akárhova viszem a vendégeket, gyertek be a pincémbé, igyanak bort, vaddisznókat nézegetnek. Mindenre nyitottak ők. [...] Amikor idejöttem, azt hittem, itt születtem. Nem ismertem senkit, három napig, de utána mintha ezer éve barátaim lennének.*
- *Mondhatom azt, hogy vegyes érzélem, nagyon vegyes. Nagyon szeretetreméltók az emberek itt, hamar be is fogadják az embereket itt, akin látják, hogy... oda való, közéjük való. Már most ezt a kedves kis főnökünkről sajnos nem lehet elmondani.*

13. illusztráció

Láthatjuk, hogy amennyire a kézzel jelölt csoport tagjai bikaliakként a falusiakat kritizálva „felnéznek” a Birtokra, ezek „komplementereként” annyira néznek fel a dolgozók, a Birtokot kritizálva a falura. Hamar megjelenik ugyanis, hogy ez a fenti, pozitív fogadtatás csak az alkalmazottakat illeti meg. Arra, hogy a falu és a Birtok vezetőségének kapcsolata miért nem ennyire felhőtlen, általában ugyanazt a figyelmetlenséget említik, amiről maguk és a vezetőség viszonyával kapcsolatban is beszámolnak:

- *Nincs olyan jó híre a faluba, szerintem, mer'... ő csak kapni szeret... ő kapni szeret, és... olyan nagyon nem szeretik a faluba.*
- *Úgy vegyes az érzélem, hogy... tehát megvette a kastélyt és [...] nem folyt bele a falunak a dolgaiba. [...] Akkor terület dolgokban, meg ha valamit kértek tőle, mintha a fogát húzták volna, de ő nyolc éve bármit kérhet a falutól. [...] Most mit mondjak róla? Tisztelem, becsülöm, mint a főnököm, de amúgy egy semmit érő ember, mert az anyját el tudná adni tíz forintért. [...] Csak az ő érdeke, meg számokban gondolkodik, hogy a másikkal mi van, meg hogy van... tehát nem folyik bele a falu életébe, mert ha ezt megtenné, a kutya nem szólna rá. A kutya... tehát nem irigység van, hanem az, hogy nem folyik bele a falu életébe.*
- *Az, hogy rég lejárt a munkaidőm, és... még ott... ugráltat, hogy... még azt csináld... az neki természetes. Vagy amikor arról van szó, hogy túlóra, hát túlórát nem tudunk fizetni... [...] ez neki természetes. [...] Hát de legalább, ha már azt a... kevés kis órabért, amit kifizet... azt legalább, amit ledolgozok, fizesse ki... Meg ilyen, hogy háromszorra fizetik ki a havi fizetésemet, hát most... nézd, én is a pénzből élek.*

14. illusztráció

Attól függően, hogy milyen presztízsű munkát végeznek, úgy látszott, sokan igazán szeretnek a Birtokon dolgozni – ez némelyeknek vágya is volt. Kétségtelenül ők vannak azonban kisebbségben: kiderül, hogy főleg a helyi lakosok csak utolsó mentsvárként tekintenek a Birtokra, ahol csak akkor dolgoznak, ha tényleg minden kötél szakad. Azoknak, akik már dolgoztak korábban a Birtokon, határozottan sötétebb képe van arról. A gyors fluktuáció miatt pedig ezek száma egyre magasabb.

- *Úgy bánik, mondom, az emberekkel, mint a rabszolgákkal... Ha nem tetszik, el lehet menni! Csakhogy most már meg van löve egy kicsit, mert azért is nem mennek most annyira el az emberek, mert, eddig úgy volt, tényleg, hogy sok volt a munkanélküli. Nem tetszik? Viszontlátásra, ki vagy rúgva, elmehetsz... Most már nem tudják kitenni az embereket, mert nincs a kapuba másik. Aszondta, hogy ott állnak százan a kapuba, jön más! Csakhogy most már nem jönnek, mert annyira megismerik, hogy... aki csak lehet... nem jön ide! Nem, mer' hát így nem lehet beszélni az emberekkel, attól függetlenül, hogy ő a tulajdonos... nem lehet.*

15. illusztráció

7.4 A fal megjelenése a Birtok vezetőségi tagjainak elbeszélésében

A Birtok két vezetőségi tagja, akivel interjú készült, szintén kiemelte elbeszélésében, hogy a Birtok és Bikal között valamiféle fal húzódik. Ez a falat elbeszéléseik alapján alapvetően kulturális különbségek hozzák létre. Tőlük három, a Birtok és a fal viszonyát jellemző motívumot emelek ki:

1. **Küldetés:** A kastély nagy erőfeszítéseket tesz arra, hogy Bikal község helyzete egyre jobb legyen.
2. **Rossz munkaerő:** Nagy gondot okoz, hogy, bár a helyi és a környező településekről származó munkaerő olcsó, annak minősége csak nagyon ritkán megfelelő.
3. **Meg nem értettség:** A falu lakóinak jó része irigy, és egyenesen örül, ha valami nem sikerül a Birtoknak.

A kastély vezetősége tisztában van azzal, hogy a falunak és a környező településeknek szüksége van rá. Az elbeszéléseikből kiderül: saját fejlesztéseikkel, adóikkal és egyéb tevékenységeikkel – mintegy „nagy testvérként” – aktuálisan és potenciálisan is tudatosan nagy szolgálatot tesznek a falunak, és törekednek arra, hogy Bikal község is mindinkább előre léphessen. Törekednek arra is, hogy helyi vagy környező településekről származó alkalmazottakat vegyenek fel.

- *[...] 33 leghátrányosabb kistérséget neveztek meg annak idején kormányzati körök. Ebből a 33 leghátrányosabb kistérségből a sásdi a 16. helyet foglalja el. Tehát ebből következik az, hogy akkor végül is hol vagyunk? A világ végén. Tessék mondani, a világ végére hogy lehet hozni vendéget?! [...] A tulajdonos megtesz mindent, hogy a falut... emelje. Segítse. Egyrészt, hát a falunak honnan lenne iparüzési adóból bevétele, ugye, ez az egyik kérdés, a másik kérdés, honnan lenne fürdője, amibe beengedi és vannak bérletek, a lakosokat beengedi [...]*
- *Hát nem, nekünk ide be kell illeszkedni, és mit kellett csinálni? Megtanítani Józsit meg Marist a tehénistállóból, hogy hogy kell négycsillagos szállodában takarítani, főzni meg felszolgálni.*

16. illusztráció

Fontos kiemelni, hogy a Birtoknak a környező települések nem igazán kecsegtetnek megfelelő munkaerővel, noha a vállalkozásnak érdeke is lenne minél közelebbről származó alkalmazottakat foglalkoztatni. Fontos, hogy a minőségileg megfelelő munkaerő nem is feltétlenül képzettséget jelent ebben az esetben, hanem „egy bizonyos pluszt”, lelkesedést, amit az alkalmazottak nem gyakran látszanak hozzátenni munkájukhoz.

- *Azokba a munkakörökbe, ahova fel tudjuk venni ezeket az embereket, ott azért nincs akkora fluktuáció, most ugye felszolgálóknál van, meg recepció, értékesítés, de itt azért már vannak olyan követelmények, amiket ők nem tudják... nem tudnak megfelelni. Tehát, itt azért főleg az idegen nyelv, meg a szakképesítés. Fiatalok még csak-csak, de manapság azért nem annyira jellemző, hogy egy kis faluban itt akarnak maradni a fiatalok, hanem elmennek városba, vagy külföldre. A fiatalok már nem. Az idősebbeknek meg már nem tudunk mit ajánlani.*
- *Szerintem az embereknek nagyon kis százaléka az, aki ezt teljesen magáénak nézi, és ugyanolyan szemmel látja, mint mi, vezetők. Az a baj, hogy legtöbbször csak egy munkahelynek látják ezt. Ez nem csak nálunk van így, ez mindenhol. Hogy bejön, ledolgozza azt a nyolc órát, vagy tíz órát, és neki az megfelel. Ő ellátja a vendéget, ő tájékoztatja a vendéget. Az, hogy nem ad hozzá pluszt... ugye, nálunk az lenne az elvárás, hogy pluszt adjon hozzá. Pluszinformációt, plusz-lelkesedést, tehát mindent, amivel a vendégek ide jönnek. Amiért bennünket választanak, és nem egy másik szállodát.*

17. illusztráció

Megjelenik a falu felé nyitás gondolata, annak szükségessége, és annak nehézsége is, és mindezekkel összefüggésben a meg nem értettség gondolata: az elbeszélésekből az látszik, hogy csupán néhány ember van a faluban, akikre számíthatnak, de az átlagos falusi lakosok abszolút ellenszenvvel viseltetnek, még akkor is, ha egyébként érdekük fűződne ahhoz, hogy ne tegyék.

- *Na most ez a fajta kapcsolat, ez a fejekben nem biztos, hogy tisztában van. Tehát az... hogyha előre le van beszélve, én megveszem tőle a babot, de nem biztos, hogy ő ugyanezt gondolja. Tehát nem biztos, hogy látják, hogy... azt, hogy közös érdekeink vannak. De egyre jobban látják. Tehát az együttműködésnek a... hogy mondjam... tehát kezdeményezés... kezdeményezőnek jelenleg nekünk kell lenni.*
- *Tehát, amikor az Élménybirtok megnyitott, akkor csináltunk egy nyílt napot is a falusiaknak, hogy bejöhessenek ingyen, körül nézhessenek, lássák, hogy mit alkottunk itt, és hogy igazából mi csak adni szeretnénk a falunak és nem elvenni, vagy nem hátrányt okozni, és azt hiszem, hogy ezt néhány ember felé sikerült is átadni.*
- *Egyébként följánlottuk, meg [a helyi lapban] is megjelent, hogy várjuk azokat, akik esetleg valami terményt... valamilyen terményt akarnak értékesíteni, hát az Élménybirtokon, és jelentkezzenek. De nem igazán. Tehát, mindig csak az a négy-öt ember, aki egyébként is... akivel jó a kapcsolatunk, a többiek meg valahogy nem akarnak közeledni, mintha direkt meg akarnák tartani ezt a távolságot és az ellenségeskedést. Pedig mondom, mi nyitnánk feléjük.*

18. illusztráció

Az előző fejezetek során sorra vettük a falu és a vállalkozás kapcsolatának valamennyi szóba jöhető kapcsolat-elemét. A „viszonyokat” elemző legutolsó szakaszban azonban láthattuk, hogy ezek a korábban megállapított kapcsolatok egyrészt sokkal felszínesebbek, mint azt az előzők során feltételezhettük, ugyanakkor az aktuális kapcsolatok másik félnek köszönhető pozitív hozadékait valamennyien tendenciózusan alulbecslik. Noha mindenki számára nyilvánvalóan vannak további lehetséges, mindenki számára előnyökkel járó együttműködési pontok, a potenciális kapcsolatokból mégsem válik aktuális kapcsolat. A falu lakóinak és a Birtok dolgozóinak általános és közös percepciója, hogy a két „világ” minden létezhető módon elkülönül egymástól, integrációról a vélemények tükrében egyáltalán nem beszélhetünk.

8 Következtetések

A ténylegesen létező intézményi, illetve személyes kapcsolatok, és a kapcsolatháló segítségével rekonstruált al-csoportok szemszögéből értelmezett vélemények összevetésével hipotézisünk megerősítést nyer. Bár vannak létező intézményi kapcsolatok, a személyes kapcsolatok elemzésével megerősítést nyer, hogy a falu társadalmi csoportjai, illetve a vállalkozás dolgozói élesen elkülönülnek egymástól. A vélemények tükrében pedig az elkülönülés ténye abszolút alátámasztást nyer. Ennek lehetséges okait a létező kapcsolatok és a „viszonyok” összevetésével felderíthetjük, ezt dolgozatom tanulságainak összegzése végén meg is teszem. Következtetéseimet az alábbiakban négy pontban foglalom össze:

a) Válság

A rendszerváltás óta eltelt időben általánosan jellemző tendencia a községek népességének növekedése, amely egyrészt a szuburbanizáció folyamatának köszönhető a városi agglomerációban lévő községek, valamint a szegénység relatív emelkedésének a leszakadó térségek stagnáló és süllyedő községei esetén (Csíke-Kovács 2002). Az elemzett településünk egyik kategóriába sem tartozik, polgárosodó községnek számít. A nem-agglomerációs, tradicionálisan mezőgazdasági és élelmiszeripari tevékenységekkel foglalkozó település relatíve jómódú és fiatal lakosai a mezőgazdaság szerepének visszaszorulása miatt elköltöznek a településről, így a falu népessége radikálisan csökken és fokozatosan előregszik, a község válságba kerül.

b) Lehetőségek

A mezőgazdaság visszaszorulása új foglalkozási lehetőségeknek is teret nyithatna. A településen egy több mint 100 főt foglalkoztató vendéglátó-komplexum működik, amely munkahelyteremtéssel és adófizetéssel közvetlenül is hozzájárul egyrészt a település hanyatlásának lassításához, másrészt azonban potenciális multiplikáló hatásaival segíthetne a folyamat megfordításában is. Ez a hatás nem történhet meg a vállalkozással való aktív kapcsolat-kialakítás nélkül, annak esetleges megszűnésével azonban továbbra is fennmaradna. E potenciál azonban annak ellenére kiaknázatlan, hogy a turizmus jellemzőiből kifolyólag a vendéglátó-komplexum ügye abszolút a község, és csak a község ügye: lévén a tevékenység földrajzilag behatárolt és meghatározott, e település lakóinak hosszú távon is mindenki másnál több lehetősége van „ráépíteni” e vállalkozásra: a fogyasztó helybe jön. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelésre szakosodott és más közegben szocializálódott társadalom, ha az együttműködésnek köszönhetően tanulási

folyamaton megy keresztül, megtanul válaszolni a fogyasztók megkövetelte új kihívásoknak – mint azt a lengyel tejipar példáján is láthattuk (Dries–Swinen 2004) – és megtörténik „posztindusztriális” átalakulása, a romló tendencia megfordulhat.

c) A nagy testvér

A vendéglátó-komplexum, mint vállalkozás, a falu életébe kívülről jött. A fokozatos bővítésnek, és a turizmus „helyhez kötöttségének” köszönhetően azonban a község sorsa egyre inkább a falusiak és a vállalkozás közös ügyévé válik. A külső befektetők mobilabb és függetlenebb, csak adott politikai rendszerre berendezkedett volta helyett minél stabilabb berendezkedésben válik érdekeltté, így a település társadalmának mind több szegmensével kell jó viszonyt kialakítani, helyzetének stabilitása érdekében. A vállalkozás szemszögéből fontos a minél lelkesebb munkaerő alkalmazása, amely hiánya az alkalmazottak fluktuációjának egyik jellemző oka. Ez a rotáció azonban nem csak következménye, de eredője is a lelkesedésnek: minél hosszabb ideig garantált egy alkalmazott pozíciója, annál könnyebben tud a szervezettel azonosulni, és arra nem pusztán munkahelyként tekinteni. Lévé, hogy a község és a vállalkozás metszéspontjában a stabilan helyben lakó foglalkoztatottak állnak, ezen munkahelyek stabilitásának megőrzése a több dimenzióban értelmezett kapcsolatrendszer javulásának és a multiplikatív hatás kibontakozásának egyik fő mozgatója lehet.

d) Falak

A multiplikátorhatás elmaradása közvetlen következménye a vállalkozás és a település több dimenzióban értelmezett kapcsolatainak elégtelen jellegének, amely elégtelen jelleg különösen szembeűő egymás mellett élésük több évtizedes múltjának figyelembe vételével. A fentiek alapján több dimenzióban adhatunk választ arra, hogy mik lehetnek a falak létének okai:

i) „Feltételes foglalkoztatás”

A község lakói képzettségüket tekintve maguk sincsenek felkészűlve arra, hogy alkalmazottként megfeleljenek az elvárásoknak. Ez a kijelentés amellet, hogy igaz, elkendőz egy mélyebb összefűggést – lévén a probléma maga könnyen orvosolható (ld. megvalósuló gyakornoki képzések). A telepűlésen és a környéken a munkalehetőségek korlátozottak. Az az állítás is igaz, hogy a vállalkozás nem kifejezetten a bialiaknak, hanem tágabb környezetének teremt munkahelyeket, és nem feltétlenül kell minden helyi lakosnak vendéglátó-ipari szakembernek állnia. Az elvándorlás legfűbb oka mégsem az, hogy nem szívesen foglalkoznának turizmussal, hanem az, hogy az adott vállalkozás kiszámíthatatlan munkahellyel kecsegtet. Korábban meg-

állapítottuk, hogy a posztindusztriális gazdaság egyik jellemzője a „feltételes foglalkoztatás”, amely többek között mobilabb munkaerőt kíván. Ha az érték-kutatásokba nem belebonyolódva feltételezzük, hogy valamennyi potenciális alkalmazottnak kedvére való is e feltételes foglalkoztatás, községi lakosként nincs sok lehetőségük gyakrabban váltogatni munkahelyeiket vagy több párhuzamos munkával rendelkezni, mert a munkahelyek száma korlátozott. Nagyvárosban letelepedve kényelmesebb mobilnak lenniük, minimális erőfeszítéssel tudják váltogatni munkahelyeiket, így összességében sokkal stabilabb körülmények várják őket. Ez a legnagyobb motiváló tényező, amiért a települést elhagyni kényszerülnek, egyetlen ellenszere pedig vagy a közvetlen, vagy a közvetett, eleve garantált stabil foglalkoztatás lehet, amely így mindkét fél számára hasonlóan pozitív eredményekkel járhat (ld. c) pont).

ii) A szolgáltatások jellemzőiből fakadó okok

Lévén, hogy a turizmus szolgáltatásai nem összeegyeztethetők a falusi környezettel, a minőségi- és élményszolgáltatás érdekében a vendéglátóegységnek el kell magát szigetelnie a környezetétől, fizikai és kulturális értelemben is. A vendégek azonban, tekintetbe véve, hogy tudatosan, direkt falusi környezetbe jönnek, valószínűleg sokkal kevésbé érzékenyek ezekre a különbségekre, mint amennyire a jelenlegi helyzet alapján azt feltételezik. Korábbi példák is bizonyítják, hogy a négycsillagos kastélyszálló vendégei szívesen vesznek részt helyi lakosok által szervezett programokon, amelyek újabb típusú „élményeket” jelenthetnek számukra.

iii) Faluközösség:

A település társadalmát tekinthetjük egy viszonylag zárt közösségnek. Egy egymással szoros kapcsolatban lévő közösség tagjainak alkalmazása egy individualizált és feltételes foglalkoztatásra épülő rendszerben nem előnyös. A kapcsolatok pozitív változása, és az integráció felgyorsulása azonban egy ilyen közösségben éppúgy járhat pozitív hozadékokkal, mint ahogy negatívokkal a jelenlegi elkülönülés. A jelenléte a vállalkozás vezetőségének egyik tagja így fogalmazta meg:

— *Hát, de sajnós a falusi embereknek a hozzáállása... Mert itt azért foglalkoznak egymás dolgával. Nem úgy, mint mondjuk egy városban. Mert ott nem nagyon foglalkoznak a másik dolgával. Itt sajnós igen, és ez azért nem pozitív dolgokat szül.*

19. illusztráció

iv) Kulturális ellentétek:

Az interjúkból nyilvánvalóvá vált a kulturális értékek különbözősége, és ezek mellett az általánosan érvényes, alulinformáltságnak köszönhető vállalkozó-ellenes, il-

letve a másik oldalról a „begyöpösödött falusi-ellenes” magatartás. Emiatt a településen élők nagy része a vállalkozás pozitív hozadékait, a vállalkozás vezetősége pedig a falu által nyújtott pozitív hozadékokat – ahogyan ez az intézményi kapcsolatok tényleges jellemzőit a véleményekkel összevetve láthatjuk – jelentősen alulbecslik, és jóval sötétebben látják. Az alulinformáltság miatt pedig a változás lehetősége is minimális.

9 Zárszó: az irigység

Dolgozatomat összefoglalás helyett egy eddig nem említett tényezővel zárnám. Interjúink során bárkit kérdeztünk is meg, bármelyik oldalról, általános szokás volt a falu lakóinak a Birtokhoz és vezetőségéhez fűződő antipátiája kapcsán az irigységet, mint okot megjelölni. Ehhez kapcsolódott interjúalanyunk, amikor azt a költői kérdést tette fel:

— *Erre válaszoljon bárki nekem, és akkor hajlandó vagyok elismerni, hogy... És akkor elismerem, hogy nem irigységből adódnak ezek a vélemények... Kitől, mit vett el a [Birtok tulajdonosa]?*

20. illusztráció

Amellett, hogy mindkét fogalom egy kívánt dolog iránti vágyakozást jelent, Georg Simmel (1973) [1908] különbséget tesz *irigység* és *féltékenység* között, méghozzá a vágyott dologhoz való hozzáférés vélt jogszerűsége alapján. Míg ezért az irigység egy adott dolog pusztán „elkívánását” jelenti, függetlenül attól, hogy azzal az irigy személy tudna-e mit kezdeni, addig féltékeny csak valakinek olyan tulajdonára lehetek, aminek birtoklására szubjektív megítélésem szerint jogosult lennék és, ami épp azért nem lehet az enyém, mert másvalaki birtokolja. Így az irigység tulajdonképpen egy dolog köré, a féltékenység pedig a dolgon túlmenően az azt birtokló személy köré összpontosul. (Simmel 1973, Schoeck 2007). A definícióból kiindulva, a feltett kérdést úgy válaszolnám meg: a község lakói nem irigyek, hanem féltékenyek, amit pedig „elvettek” tőlük, az az állami gazdaság, ahol a falu szinte valamennyi lakója (vagy felmenőik) dolgoztak, és amelyre abszolút, mint kollektív tulajdonukra emlékeznek vissza (függetlenül tényleges szerkezetétől). Ebből kiindulva már nem lehet meglepő, hogy a legpozitívabban épp azon személyek nyilatkoznak a Birtokról, akik a legtávolabb álltak az állami gazdaságtól. Az alapvető antipátiát ezért alapvetően nem a kollektíven romló gazdasági helyzet okozza (hiszen a falu ma is jó módú), hanem a falu lakóinak és a birtok dolgozóinak társadalmi elkülönülése, amely az integráció első számú gátja.

Annak felismerése, hogy a falunak és a Birtoknak közös érdekeik vannak – például, hogy az Élménybirtok vendégei ne csak egy délutánra maradjanak – elsődleges fontosságú mindkét fél válságának megállításához és megfordításához. A válság az Élménybirtok alacsony vendégszámában, a falu életében pedig a csökkenő lakosságon túl pedig a mindenki részéről megfogalmazott, kulturális életben tapasztalt visszaesésben ragadható meg. A Birtok azon dolgozik, hogy vendégeinek – marasztalásuk végett – minél több igényét legyen képes kiszolgálni, ugyanakkor ezeket a plusz-szolgáltatásokat

jelentős mértékben csak kényszerből teszi. Minden olyan plusz-szolgáltatás, amelyet a falu tud vagy tudna nyújtani, így nem feltétlenül a Birtok konkurenciájaként értelmezhető, hanem a vendégek által a falu területén belül potenciálisan eltöltött idő növekedéseként. Itt, tekintve, hogy a turizmusba „bármilyen belefér”, beszélhetünk bármilyen termelő vagy szolgáltató tevékenységről, kulturális eseményről³⁶. Ezt abszolút a Birtok multiplikátorhatásaként értelmezhetnénk: a kapcsolatokból potenciálisan kibontakozó szocializációs folyamat egyszersmind a falu lakóinak alkalmazkodását is jelenthetné a „XXI. századhoz”.

Mindez a független fejlődés azonban nem mehet végbe a két fél közötti fokozott kommunikáció, és közös középtávú stratégiák megalkotása, vagyis a vállalkozás és a község előzetes kapcsolatfelvétele és intenzív együttműködése nélkül. Épp ezek azok a lépések, amelyet a vidékfejlesztési stratégiák elméletben támogatni szándékoznak, a gyakorlatban viszont csak döcögősen és hiányosan valósulnak meg, még egy Bikalhoz hasonló, talán sok más település által áhított „sikertörténet” esetén is. Az együttműködés legelső lépése lehet a kölcsönös alulinformáltság megszüntetése, a nyilvánosság volumenének emelésével, mind a Birtok, mind pedig a település vezetésének részéről. Ez értelmezhető lenne a község lakóinak a kastély életébe való újra becsatornázásaként, a kastély határainak, és azzal együtt a „XXI. századnak” a falura való kiterjesztéseként.

³⁶ A kulturális események az így megnövekvő száma politikai vezetésének közvetlenül is jól jönne, hiszen a pezsgő kulturális élet a tapasztalatok szerint a legfontosabb szempont a politikai vezetés minőségének megítélésénél – nem hiába emlegették sokan a kastély pozitív hozadékaként, hogy a vendégek „élettel töltik meg a falut”.

10 Függelék

10.1 A kutatás során használt interjúvázlat

Interjúvázlat: Bikal, 2011. július

Kutatási kérdés, témakör	Feltett kérdés	Szükséges válaszok
Bemutakozás, Pozíció a falu életében	Meséljen arról, hogyan kötődik a faluhoz... mikor járt először Bicalon... vagy esetleg már itt született...?	Mikor költözött ide? (VAGY) Mikor járt először itt? (VAGY) Milyen volt a falu régen?
	Jelenleg mivel foglalkozik?	Van rendszeres munkája? Milyen iskolákba járt? Mi a végzettsége? Hol lakik most? Kivel lakik? Férj/élettárs, gyerekek, szülők? Mivel foglalkozik: párja / gyerekei / szülei?
	Egy kicsit térjünk vissza... meséljen a gyermekkoráról, családjáról... Milyen emlékei vannak...?	Szülei mivel foglalkoztak, hol éltek? Miben változott meg a saját / családja élete ehhez képest?
	És a falu élete miben változott az évek során?	A rendszerváltozáskor? És azóta? Szeret itt élni? Elégedett a település jelenével? Miért? Mások elégedettek? Miért? Min változtatna?
	Hogyan látja: mennyire könnyű munkát vállalni a faluban?	És a falu környékén? Mivel foglalkoznak a helyiek? Mivel foglalkoztak régen?
Nemzetiségek	(Ha sváb): Említette, hogy német nemzetiségű... (vagy: tagja a német kisebbségnek)	Hogyan éltek a itt a svábok száz évvel ezelőtt? Mivel foglalkoztak? Hogyan éltek meg a világháborúkat?
	Tudna mesélni egy kicsit a helyi svábok történetéről?	Milyen hányattatásokon mentek keresztül a háború után? A betelepített felvidékiekkel milyen volt a kapcsolatuk?
	(Ha nem sváb): A faluban laknak svábok és betelepített felvidékiek is. Tudna mesélni ezek történetéről?	Mennyire alkotnak egy közösséget a németek? És a betelepített felvidékiek? Milyen a kapcsolata a falunak és a kisebbségeknek? Hogyan vélekedik egy átlagos bicalai a németekről? És a felvidékiekről? Milyen különbségek vannak közöttük? Gazdasági, kulturális helyzetük, stb.

Civil szervezetek	Látjuk, hogy a faluban több helyi megmozdulás, civil szervezetek, klubok működnek...	Milyenek vannak pontosan?
		Tagja Ön valamelyiknek?
		Mit gondol ezekről a szervezetekről? Kik, milyen emberek vesznek részt bennük?
		Milyen a viszonya ezeknek és az önkormányzatnak? Milyen a kapcsolatuk a Kastélyszállóval, Élmenybirtokkal?
A kastélyszálló és Élmenybirtok megjelenése a falu életében	Vissza tud emlékezni arra, hogyan vélekedtek az emberek a kastélyszállóról, amikor újjáépült?	Vett részt valaki az építkezésben?
		Dolgozik ott jelenleg ismerőse? Ő mit gondol? / Kik dolgoznak ott jellemzően?
		Hogyan viszonyulnak a helyiek a kastélyszállóhoz?
		Mekkora a forgalma a kastélyszállónak?
		Jellemzően kik a vendégei?
	És hogyan vélekedtek az emberek az Élmenybirtokról, amikor felépült?	Van-e kapcsolat a vendégek és a falu lakossága között? Milyen? / Miért?
		Vett részt valaki az építkezésben?
		Dolgozik ott jelenleg ismerőse? Ő mit gondol? / Kik dolgoznak ott jellemzően?
		Ön szerint mi a célja az Élmenybirtoknak? Sikerül betölteni a funkcióját?
		Mi jellemzi a falu és az Élmenybirtok viszonyát jelenleg?
A Birtok, mint munkalehetőség	Jellemzően kik dolgoznak az Élmenybirtokon?	Mik az előnyei a falura nézve annak, hogy létrejött ez a beruházás? Mik a hátrányai?
		Vannak köztük helybéliek? Honnan származnak ők?
		És mivel foglalkoznak, milyen tevékenységet folytatnak?
Jövőkép	Mit gondol, 10 év múlva is jönnek-e majd vendégek az Élmenybirtokra? A szállóba? A faluba?	Tudja esetleg, nagyjából mennyit keresnek?
		Ön szerint hogy fog kinézni a falu 10 év múlva? Miben lesz más egy átlagos hétköznapi?
	És Önnek mik a tervei a jövőre nézve?	Mondjuk 10 év múlva, mit szeretne elérni?
		(Ha vannak gyerekei): És gyermekei? Nekik milyen jövőt gondol el?

Köszönöm a beszélgetést!

10.2 A mátrix létrehozása az interjúkból

Az átírt interjúkból első lépésként kigyűjtésre került a teljes, 2300 percnyi hanganyagban elhangzó személy neve, vagy név híján foglalkozása, kiléte, és megtörtént ezek beazonosítása. Az anonimizálás megőrzése érdekében a személyekhez azonosító számot rendeltem.

Második lépésként meghatároztam a kapcsolat fogalmát, amely esetünkben *két releváns személy közötti jó viszonyt* jelentette. Relevánsnak számít minden olyan élő személy, aki az interjúfelvétel időpontjában Bialon élt vagy Bialon dolgozott, tekintet nélkül a munka jellegére, időtartamára és a munkavállaló jogi státusára, ideértve többek között a Puchner Kastély és a Reneszánsz Élménybirtok munkaadóit és munkavállalóit. A jó viszony definíciója alapján csak szimmetrikus kapcsolatokat vettem figyelembe. Az interjúkból kigyűjtésre került az összes olyan eset, amikor valamely interjúalany két személy között fennálló pozitív kapcsolatról számolt be, legyen az akár:

- a. Az interjúalany és egy másik személy közötti „jó viszony”
- b. Két külső (az interjúalanyon kívüli) személy közötti „jó viszony”.

Kapcsolatként értelmeztem annak az alábbi négy fő kategóriába tartozó típusát, megoszlásukat a 19. ábra szemlélteti összefoglalóan.

- Jó viszony vagy kölcsönös szimpátia explicit említése:
- Egyszeri vagy folyamatos munkakapcsolat említése pozitív kontextusban:

»De rengeteg... most részletezés nélkül, szinte minden évbe, hát sok [...] munkával, oda-vissza honoráljuk azt a kapcsolatbeli dolgot, ami... és, a kapcsolat [XY-nal] nagyon [...] zavartalan.«

- Az interjú során az interjúalany adott személy felé irányuló szimpátiáját kiemelte, a célszemély pedig a vele készített interjújában, a szimpátiát „visszaigazolta”, vagy ennek kölcsönösségéről más interjúalany említést tett.

A: »Úgyhogy ott is, amíg ott volt [„B”] akinek... pozitív a felfogása, ugye, abból adódóan, hogy [...]«

B: »[...]erről [A-val] is beszéltem egyszer, hogy...«

- Az interjúk tartalmából ki nem derülő, de az interjúszituációk, illetve a terepkutatás alapján evidensnek vehető közeli baráti vagy családi kapcsolatokat (házastársi; szülő-gyermek; nagyszülő-unoka) jó viszonyként értelmeztem abban az esetben, ha a kapcsolatban részt vevő mindkét féllel készült interjú, vagy az újabb aktor beléptetése pluszinformációt adott a mátrixhoz abban az értelemben, hogy a két fél ego-hálójá, közös kapcsolatukat leszámítva nem volt azonos.

Nem értelmeztem kapcsolatként az alábbi eseteket:

- Az interjúalanyok két adott személy közötti kapcsolat esetleges létre nem tettek említését.
- Az interjúalany csak neutrális kontextusban tett említést két adott személy közötti kapcsolatra.

- Az interjúalany adott személlyel kapcsolatos szimpátiáját fejezte ki, ennek kölcsönössége azonban sem a szimpátia célszemélye, sem a többi interjúalany által nem nyert megerősítést (egyirányú kapcsolat).
 - Az interjúalany kifejezte adott személy felé irányuló antipátiáját (vagy meghatározott személy másik meghatározott személy felé irányuló antipátiáját)
 - Az interjúalany kifejezte adott személlyel való rossz viszonyát (vagy két személy egymással való rossz viszonyát).
 - A kapcsolat jellege nem beazonosítható vagy ellentmondásos.
2. Harmadik lépésként, ismerve a releváns személyeket, illetve a köztük lévő jó viszony létét vagy nem létét, összeállítottam egy szimmetrikus, teljesháló-elemzésre alkalmas kapcsolati mátrixot.

Szimmetrikus, irányítatlan kapcsolatokról lévén szó, az eredmények elemzése és értelmezése teljesháló-analízissel történik. Az így kapott eredmények interpretálhatóságának azonban két nagy korlátja van:

1. Az interjú során, bár interjúalanyainkat kérdeztük különféle szervezetekhez, községen belüli csoport-hoz kapcsolódó véleményükről, személyeskedésre nem buzdítottuk őket, így abszolút interjúszituáció-függő, hogy adott interjúalany tett-e említést személyes kapcsolatairól, illetve, ha igen, akkor hány „jó viszonyra” derült így fény.
2. Bár a kvalitatív adatoknak köszönhetően a kapcsolatok tényleges jellegéről sok információnk van, így az adatok érvényessége és megbízhatósága is magasnak tekinthető, e bonyolult kapcsolatoknak, a kapcsolatok alacsony száma miatti kényszerű, két kategóriába rendezésével (van jó viszony / nincs jó viszony) elmosódik a határ „gyenge” és „erős kötés” között (amennyiben jó viszony alatt egymással párhuzamosan több dolgot is értünk). Bár a meglévő kapcsolatok érzelmi kapcsolatoknak számítanak, ez rokoni vagy baráti kapcsolatot éppúgy jelent, mint munkatársit, vagy pusztán kölcsönös szimpátiát. Mindemellett a „nincs jó viszony” kategóriába is éppúgy beletartozik a rossz viszony, mint a pusztán információhiány.

E két korlát azonban nem akadályoz meg abban, hogy azokból a kérdéseim szempontjából fontos és releváns információkat szűrjünk le. Az alábbi érvek szólnak e mellett:

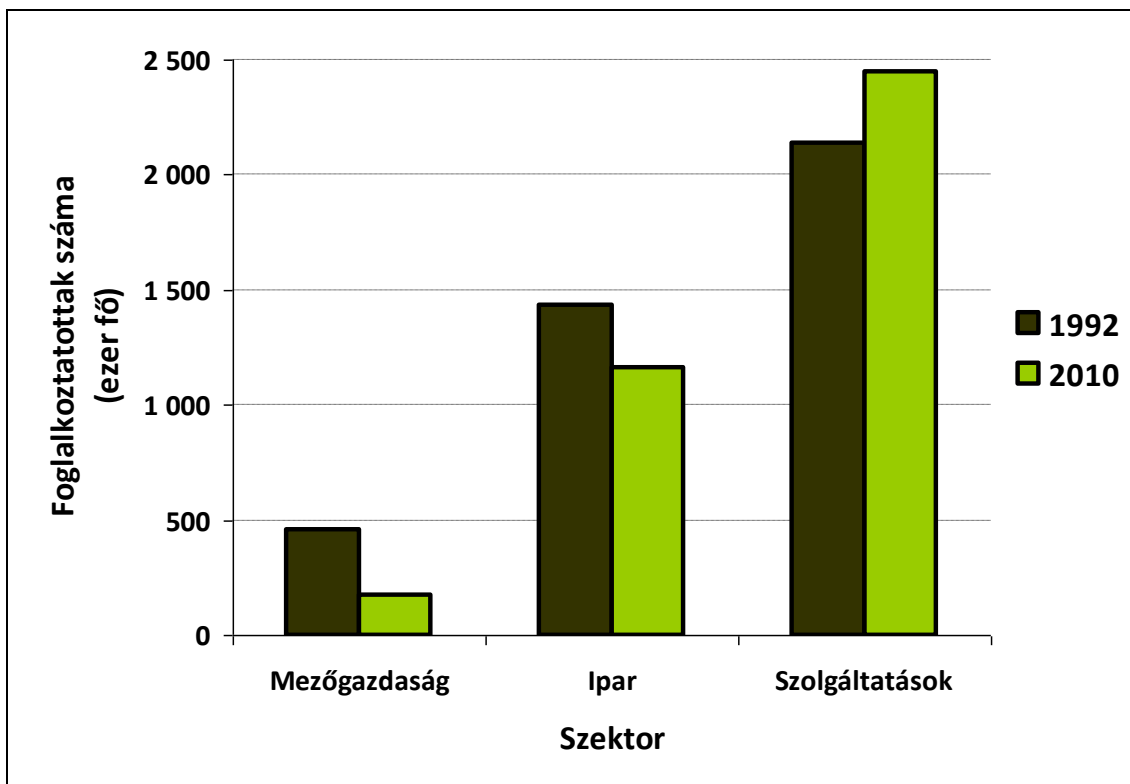
1. Igaz ugyan, hogy célzottan személyes kapcsolataikról nem kérdeztük interjúalanyainkat, de a spontán kapott információ mennyisége ennek ellenére szinte minden interjúalany esetében magasnak mondható.
2. Ezek az említések – mintavételi módszerünknek és az interjúvázlat struktúrájának köszönhetően – épp a vizsgált kérdéskör szempontjából fontos témákkal kapcsolatosak, így, ha a teljes kapcsolathálóról sokat nem is tudunk mondani, a releváns problémára fókuszálva részletes és megbízható eredményeket kapunk. A kutatás során a község és a Birtok kapcsolatában aktívan részt vevő szereplő többsége megkérdezésre került – számos egyéb személy mellett.
3. Kvalitatív kutatásról lévén szó, a kialakult kép érvényességét több szempontból is ellenőrizhetjük. Megfigyeléseink, illetve az említett, a kapcsolathálóban nem szereplő nagyszámú (megfigyelt és interjúból kiderülő) negatív kapcsolat, valamint az ellentmondásos helyzetek elenyészően alacsony száma alapján azt állíthatjuk, hogy az e fókuszált területen a fenti eljárási módszerrel érvényes kép alakult ki a kutatásban részt vevő személyek kapcsolatrendszerének tekintetében.

Az 39 interjúalany a összesen 211, a fentiek alapján számításba vehető, „jó viszonyt” jelentő kapcsolatot említett, és így átlagosan 5,41 kapcsolatról számoltak be az átlagosan egyórás interjúk alatt. A legkevesebb említés nulla volt, az ilyen szempontból leginformatívabb interjúalany pedig 11 „jó viszonyról” számolt be. Az említések szórása az 5,41-es átlag mellett így 2,66. Az említett kapcsolatokban természetesen átfedések is előfordultak, de csak igen elenyésző számban. Minderről részletesebben a 20. *ábra* számol be. A 211 kapcsolatot további, a „jó viszony” definiálásakor negyedik helyen, „evidens kapcsolatokként” említett 75 esettel bővítettem. Lévé, hogy a kapcsolatokat nem csak az interjúalanyaink közötti kapcsolatként értelmeztem, hanem minden említett releváns személy közötti kapcsolattal foglalkoztam, az összesen 286 kapcsolaton összesen 83 szereplő osztozik. Az átfedések miatt a végső kapcsolathálóban összesen 268 él szerepel.

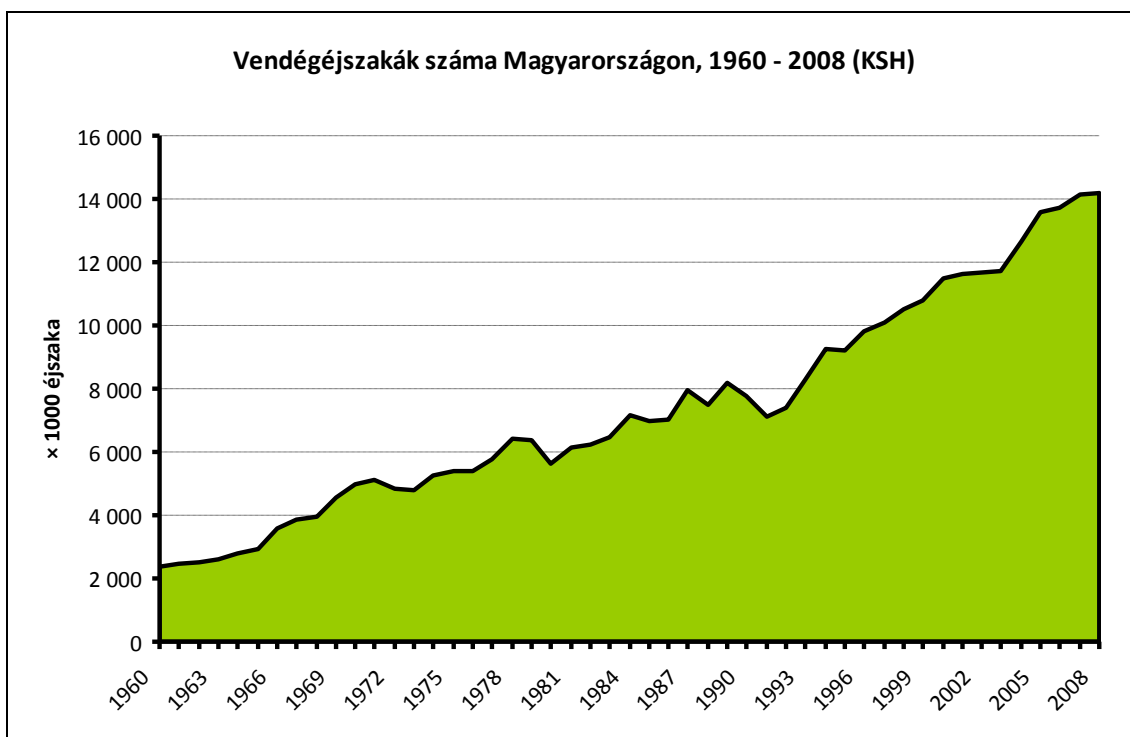
Mint az már csak interjúalanyaink által alkotott, 39 szereplős hálózatról (21. *ábra*) is jól látható, a megkérdezetteink egy alacsonynak mondható sűrűségű, de többé-kevésbé teljes hálót alkotnak, amelyből izolátumként csupán két diád esik ki. Az egyik, két, a Birtokon dolgozó szereplő, ők nem említettek jó viszonyt vehető kapcsolatot más olyan személlyel, akivel interjút készítettünk. A másik pár azonban azért esik kívül a körből, mert a velük készített interjú volt az egyetlen olyan, amelyben az interjú készítői csak egy speciális, és itt nem részletezendő, de jelen témánktól eltérő területtel foglalkoztak. Ezzel összefüggésben ezen interjúalanyok által említett személyek közül többen, vizsgálatunk szempontjából a fenti definíció alapján nem számítanak releváns személynek, néhányukról pedig csak minimális információval rendelkezünk. A 39 elemű kapcsolatháló fontosabb kohéziós mutatószámait az 22. *ábra* közli. A teljes gráf elemzése során kapott mutatószámok – a néhány személy izoláltsága miatt – csak fenntartásokkal értelmezhetők, épp ezért, a korábbiak során már vázolt módon ki is bővíttem a kapcsolati mátrixot a további 43 személlyel.

A mátrix grafikus ábrázolásával a közölt 23. *ábrát* kapjuk. Láthatjuk, hogy mindkét korábbi izolátumot sikerült a teljes hálózathoz csatolni, és nem jöttek létre újabbak sem, a hálózat minden pontja elérhetővé vált. Az egyik pár, illetve az általuk említett személyek viszont kilógnak a hálóból, jellemzően a releváns kapcsolataikról való alacsony információs szint miatt. Mivel ez a hét szereplő, akiket az ábrán a 7-es, 53-as, 30-as, 24-es, 44-es, 54-es és 55-ös sorszámokkal jelöltem, a teljes gráf elemzését a már említett okok miatt több szempontból is megnehezíti, őket a kapcsolatháló-elemzés folytatása előtt a mátrixból eltávolítottam. Így végül egy 76 pontból álló gráfot kapunk, amellyel dolgozatomban foglalkoztam.

11 Ábrák

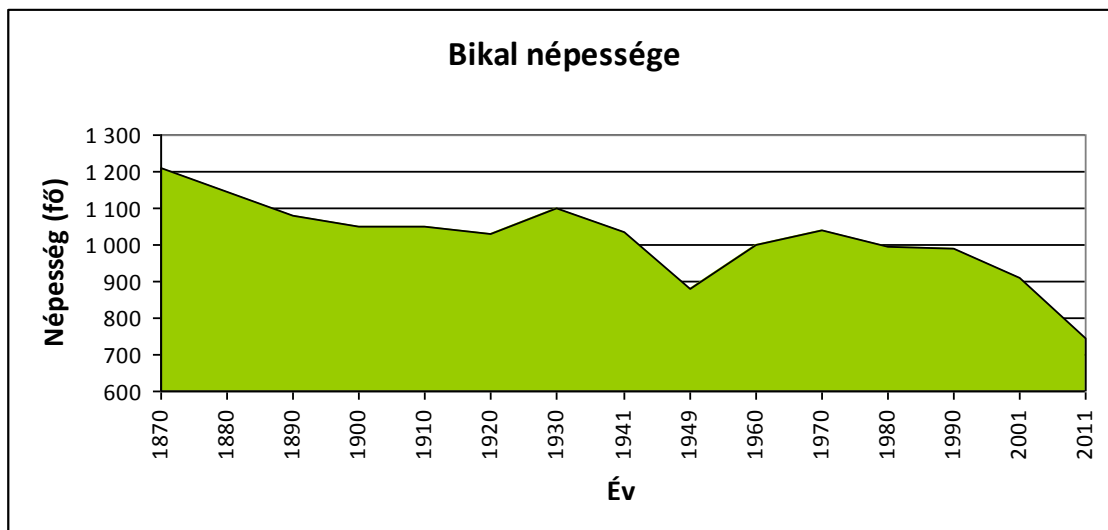
1. ábra: A különböző nemzetgazdasági szektorokban foglalkoztatottak számának változása Magyarországon 1992, 2010. (Forrás: a KSH adatbázisa)

2. ábra: Vendégéjszakák számának változása Magyarországon, 1960–2008 (a KSH adatbázisa)

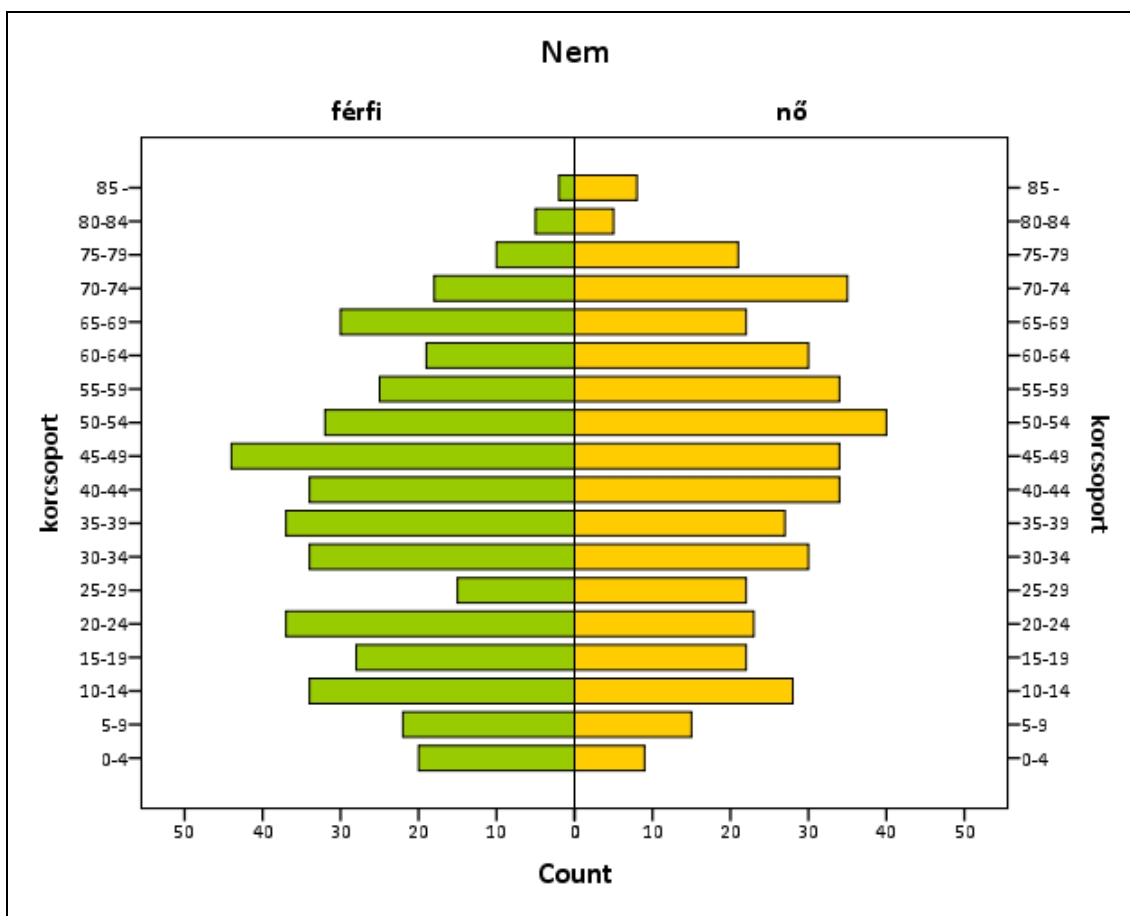
Funkció	Fő
Politikai vezető	5
Civil szervezet vezető	7
Vallási vezető	2
Tanító, tanár, orvos	5
Birtok vezető	2
Birtok alkalmazott	3
Birtok bedolgozó vagy vállalkozó	6
Egyéb	9
	39

3. ábra: Az interjúalanyok megoszlása dolgozatom témája szerinti releváns funkcióik alapján.

4. ábra: Bikal népessége, 1870-2011 (KSH)

(A népszámlálások adatai. 2011-re vonatkozó adatok a község önkormányzatának statisztikáiból)

5. ábra: Bikal község korfája, 2001 (KSH népszámlálási adatai)

	Bikal	Magyarország	Összes község	Összes baranyai község
Legalább nyolc általánost végzettek aránya a 14 év felettiek körében	88,6%	88,8%	83,5%	83,9%
Középiskolai érettségivel rendelkezők aránya a 17 év felettiek körében	24,9%	38,2%	22,9%	18,9%
Főiskolai vagy egyetemi oklevéllel rendelkezők aránya a 24 év felettiek körében	6,3%	12,6%	5,5%	4,2%

6. ábra: Végzettségi adatok, 2001 (KSH népszámlálási adatai)

Gazdasági ágazat	fő
Mezőgazdaság	68
Ipar	119
Építőipar	17
Kereskedelem	29
Turizmus	2
Szállítás, távközlés	20
Pénzügyi közvetítés	0
Gazdasági szolgáltatások	8
Közigazgatás, közszolgáltatás	45
	308

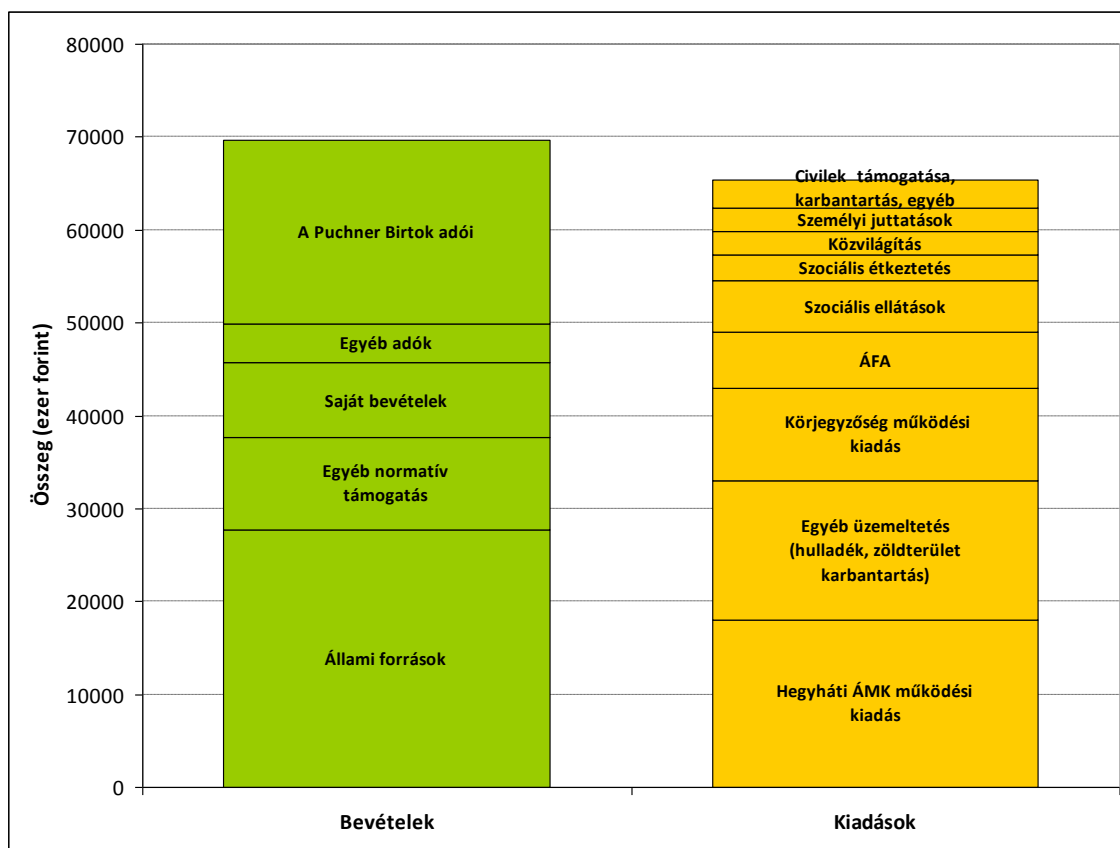
7. ábra: Foglalkoztatottak száma a gazdasági ágazatokban, Bikali lakosok (2007)

Forrás: A Nemzeti Fejlesztési Ügynökségnek a Leghátrányosabb Helyzetű kistérségekről 2009-ben készített településsoros adatbázisa.

http://www.nfu.hu/download/23880/LHH_adatbazis_0905.xls (Letöltve: 2012. 01. 19.)

Az interjúban említett jellemző kapcsolatok	Interjúk, amelyekben előfordul (db)
Kedvezményes belépők bizonyos csoportoknak	17
Munkahely-teremtés Bikaliaknak	13
Helyi szolgáltatóknak (bolt, kocsmá, szállásadók) forgalmat hoz	11
Sok a turista - étellel tölti meg a falut	8
Hírnév, büszkeség, presztízs, "szép"	7
Civilek munkájukkal segítenek a Birtoknak	7
Késik az adófizetéssel	7
Adók fizetése	5
Sok bikali alkalmazottól megvált	5
Terembérletek bizonyos csoportoknak	5
Hangos műsor zavarja a falu nyugalma	4
Hangos diszkó, kocsmá, trágyaszag zavarja a vendégeket	4
Nem hoz falusi turistákat	4
Jellemzően nem a helyieket foglalkoztatja	4
Nincs tényleges kereslet termékekre	4
Falu gyakornokokat biztosít a Birtoknak	3
Potenciális kereslet termékekre	3
Helyiek pletykálnak a bent történetekről	3
Gyakornoki lehetőség biztosítása	3
Birtok nem tartja meg ígéreteit	2
Házakat vásárol	2
Új beköltözőket hoz	2
Egyes helyi rendezvényre személyzet, előadó	2
A Birtok magas kerítéssel vette magát körbe	2
A Birtok új dolgozói zaklatták a helyieket	2
Perrel fenyegetések	2
Kastély vendégeit igazoltatják, zaklatják	2
A falu gondozza köztereit	2
A falusiak nyitottak a vendégek és a dolgozókra	2
Birtok háziállatai lelegelik a szomszéd fűvét	2
Építkezések zaja zavarja a falu nyugalma	1
Birtok nem köszöni meg az ingyenmunkát	1
Telkeket bérel	1
Szomszédok hozzájárulnak az építkezéshez	1
Lakosság informálása falugyűlésen	1
Összes kapcsolatelem- említés	144
Figyelembe vett interjúk száma	35
Interjúkénti említett kapcsolatelem-szám	4,11

8. ábra: Az interjúban megjelölésre kerülő kapcsolat-elemek kategóriákba rendezve, az adott elemet említő interjúalany száma szerint

9. ábra: Bikal község költségvetése (2012, tervezet) (Forrás: a körjegyzőség adatai)

```
UNIVARIATE STATISTICS
-----

Dimension:                                MATRIX
Diagonal valid?                          YES

Descriptive Statistics

              1
            -----
1      Mean      0.046
2      Std Dev   0.210
3      Sum       268.000
4      Variance  0.044
5      SSQ       268.000
6      MCSSQ     255.565
7      Euc Norm  16.371
8      Minimum   0.000
9      Maximum   1.000
10     N of Obs  5776.000
11     N Missing 0.000

-----
Copyright (c) 2002-12 Analytic Technologies
```

10. ábra: A 76 elemű kapcsolati mátrix főbb mutatószámai

```

GEODESIC DISTANCES
-----

Transformation:                No transformation
Undefined distances:          Largest distance + 1

Frequencies

      Value      Freq      Prop
-----
      1         268      0.047
      2         894      0.157
      3        1672      0.293
      4        1680      0.295
      5         944      0.166
      6         234      0.041
      7           8      0.001

Average: 3.5
Std Dev: 1.2

[...]

-----

UCINET 6.380 UCINET 6.380 Copyright (c) 1992-2012 Analytic Technologies

```

11. ábra: 76 elemű mátrix: Geodézikus távolságok

FREEMAN'S DEGREE CENTRALITY MEASURES					

Diagonal valid?		NO			
Model:		ASYMMETRIC			
		1	2	3	4
		OutDegree	InDegree	NrmOutDeg	NrmInDeg
8	22	16.000	16.000	21.333	21.333
23	17	13.000	13.000	17.333	17.333
10	43	9.000	9.000	12.000	12.000
26	46	8.000	8.000	10.667	10.667
33	10	8.000	8.000	10.667	10.667
1	14	8.000	8.000	10.667	10.667
38	21	8.000	8.000	10.667	10.667
6	70	7.000	7.000	9.333	9.333
9	56	7.000	7.000	9.333	9.333
42	68	7.000	7.000	9.333	9.333
74	59	6.000	6.000	8.000	8.000
21	77	6.000	6.000	8.000	8.000
36	49	6.000	6.000	8.000	8.000
37	52	6.000	6.000	8.000	8.000
40	71	5.000	5.000	6.667	6.667
43	32	5.000	5.000	6.667	6.667
5	18	5.000	5.000	6.667	6.667
22	58	4.000	4.000	5.333	5.333
75	39	4.000	4.000	5.333	5.333
18	34	4.000	4.000	5.333	5.333
13	33	4.000	4.000	5.333	5.333
7	74	4.000	4.000	5.333	5.333
31	79	4.000	4.000	5.333	5.333
68	16	4.000	4.000	5.333	5.333
11	35	4.000	4.000	5.333	5.333
54	82	3.000	3.000	4.000	4.000
25	5	3.000	3.000	4.000	4.000
15	9	3.000	3.000	4.000	4.000
58	57	3.000	3.000	4.000	4.000
3	60	3.000	3.000	4.000	4.000
69	8	3.000	3.000	4.000	4.000
60	47	3.000	3.000	4.000	4.000
14	61	3.000	3.000	4.000	4.000
24	69	3.000	3.000	4.000	4.000
73	19	3.000	3.000	4.000	4.000
27	36	3.000	3.000	4.000	4.000
65	38	3.000	3.000	4.000	4.000
55	4	3.000	3.000	4.000	4.000
49	62	3.000	3.000	4.000	4.000
2	67	3.000	3.000	4.000	4.000
62	3	3.000	3.000	4.000	4.000
63	65	3.000	3.000	4.000	4.000
39	50	2.000	2.000	2.667	2.667
19	81	2.000	2.000	2.667	2.667
34	80	2.000	2.000	2.667	2.667
51	41	2.000	2.000	2.667	2.667
47	25	2.000	2.000	2.667	2.667
76	48	2.000	2.000	2.667	2.667
32	40	2.000	2.000	2.667	2.667
12	20	2.000	2.000	2.667	2.667
28	11	2.000	2.000	2.667	2.667
71	37	2.000	2.000	2.667	2.667
45	78	2.000	2.000	2.667	2.667
16	63	2.000	2.000	2.667	2.667
59	45	2.000	2.000	2.667	2.667
46	75	2.000	2.000	2.667	2.667
70	28	2.000	2.000	2.667	2.667
20	76	2.000	2.000	2.667	2.667
17	83	2.000	2.000	2.667	2.667
64	66	2.000	2.000	2.667	2.667
35	6	2.000	2.000	2.667	2.667
72	31	2.000	2.000	2.667	2.667
30	51	2.000	2.000	2.667	2.667
4	27	1.000	1.000	1.333	1.333
44	23	1.000	1.000	1.333	1.333
66	72	1.000	1.000	1.333	1.333
67	73	1.000	1.000	1.333	1.333
41	13	1.000	1.000	1.333	1.333
48	15	1.000	1.000	1.333	1.333
61	12	1.000	1.000	1.333	1.333
52	2	1.000	1.000	1.333	1.333
53	1	1.000	1.000	1.333	1.333
50	29	1.000	1.000	1.333	1.333
29	42	1.000	1.000	1.333	1.333
56	64	1.000	1.000	1.333	1.333
57	26	1.000	1.000	1.333	1.333

DESCRIPTIVE STATISTICS					
		1	2	3	4
		OutDegree	InDegree	NrmOutDeg	NrmInDeg
1	Mean	3.526	3.526	4.702	4.702
2	Std Dev	2.717	2.717	3.622	3.622
3	Sum	268.000	268.000	357.333	357.333
4	Variance	7.381	7.381	13.122	13.122
5	SSQ	1506.000	1506.000	2677.333	2677.333
6	MCSSQ	560.947	560.947	997.240	997.240
7	Euc Norm	38.807	38.807	51.743	51.743
8	Minimum	1.000	1.000	1.333	1.333
9	Maximum	16.000	16.000	21.333	21.333
10	N of Obs	76.000	76.000	76.000	76.000

Network Centralization (Outdegree) = 16.853%					
Network Centralization (Indegree) = 16.853%					

Actor-by-centrality matrix saved as dataset FreemanDegree					

Copyright (c) 2002-12 Analytic Technologies					

12. ábra: 76 elemű mátrix: Fokszámeloszlás

CLOSENESS CENTRALITY

Closeness Centrality Measures

		1	2
		Farness	nCloseness
8	22	180.000	41.667
23	17	184.000	40.761
33	10	200.000	37.500
3	60	204.000	36.765
13	33	204.000	36.765
1	14	205.000	36.585
16	63	206.000	36.408
21	77	209.000	35.885
37	52	210.000	35.714
6	70	214.000	35.047
9	56	222.000	33.784
31	79	222.000	33.784
18	34	223.000	33.632
42	68	223.000	33.632
26	46	224.000	33.482
58	57	229.000	32.751
36	49	229.000	32.751
22	58	229.000	32.751
38	21	230.000	32.609
43	32	230.000	32.609
15	9	233.000	32.189
24	69	235.000	31.915
5	18	237.000	31.646
2	67	238.000	31.513
14	61	239.000	31.381
10	43	240.000	31.250
54	82	243.000	30.864
55	4	245.000	30.612
25	5	246.000	30.488
32	40	249.000	30.120
19	81	252.000	29.762
56	64	254.000	29.528
60	47	256.000	29.297
59	45	257.000	29.183
11	35	262.000	28.626
69	8	264.000	28.409
30	51	264.000	28.409
7	74	269.000	27.881
68	16	269.000	27.881
51	41	271.000	27.675
74	59	272.000	27.574
49	62	272.000	27.574
34	80	273.000	27.473
35	6	273.000	27.473
40	71	275.000	27.273
12	20	277.000	27.076
4	27	278.000	26.978
20	76	279.000	26.882
76	48	280.000	26.786
63	65	282.000	26.596
62	3	282.000	26.596
45	78	283.000	26.502
65	38	284.000	26.408
17	83	285.000	26.316
47	25	286.000	26.224
46	75	286.000	26.224
48	15	288.000	26.042
75	39	290.000	25.862
73	19	293.000	25.597
71	37	295.000	25.424
66	72	297.000	25.253
39	50	297.000	25.253
67	73	297.000	25.253
44	23	298.000	25.168
27	36	298.000	25.168
64	66	301.000	24.917
72	31	301.000	24.917
53	1	303.000	24.752
57	26	314.000	23.885
61	12	314.000	23.885
29	42	326.000	23.006
28	11	329.000	22.796
70	28	329.000	22.796
52	2	343.000	21.866
50	29	343.000	21.866
41	13	349.000	21.490

Statistics

		1	2
		Farness	nCloseness
1	Mean	262.789	29.193
2	Std Dev	38.830	4.488
3	Sum	19972.000	2218.656
4	Variance	1507.771	20.143
5	SSQ	5363022.000	66299.789
6	MCSSQ	114590.633	1530.890
7	Euc Norm	2315.820	257.487
8	Minimum	180.000	21.490
9	Maximum	349.000	41.667
10	N of Obs	76.000	76.000

Network Centralization = 25.45%

UCINET 6.380 Copyright (c) 1992-2012 Analytic Technologies

13. ábra: 76 elemű mátrix: Közelség-értékek

FREEMAN BETWEENNESS CENTRALITY

Important note: this routine binarizes but does NOT symmetrize.

Un-normalized centralization: 68452.578

		1	2
		Betweenness	nBetweenness
8	22	994.587	35.841
23	17	706.411	25.456
33	10	581.884	20.969
21	77	358.843	12.931
1	14	345.043	12.434
38	21	332.156	11.970
6	70	311.056	11.209
10	43	297.814	10.732
26	46	228.663	8.240
36	49	218.376	7.869
2	67	189.617	6.833
18	34	183.624	6.617
13	33	180.922	6.520
42	68	179.048	6.452
40	71	155.965	5.620
9	56	155.375	5.599
7	74	147.000	5.297
74	59	142.210	5.125
37	52	132.150	4.762
3	60	131.819	4.750
43	32	110.351	3.977
58	57	109.856	3.959
69	8	80.070	2.885
19	81	74.000	2.667
31	79	70.303	2.533
5	18	68.483	2.468
22	58	68.277	2.460
27	36	67.113	2.418
14	61	60.639	2.185
16	63	57.819	2.084
60	47	53.138	1.915
68	16	48.960	1.764
59	45	40.583	1.462
49	62	40.079	1.444
20	76	30.333	1.093
73	19	29.412	1.060
55	4	25.965	0.936
65	38	23.194	0.836
45	78	23.117	0.833
75	39	19.910	0.717
54	82	11.800	0.425
11	35	11.550	0.416
24	69	7.067	0.255
30	51	7.067	0.255
64	66	6.608	0.238
47	25	4.843	0.175
46	75	4.843	0.175
15	9	3.843	0.138
70	28	3.716	0.134
71	37	0.500	0.018
44	23	0.000	0.000
48	15	0.000	0.000
53	1	0.000	0.000
4	27	0.000	0.000
25	5	0.000	0.000
34	80	0.000	0.000
57	26	0.000	0.000
39	50	0.000	0.000
51	41	0.000	0.000
29	42	0.000	0.000
61	12	0.000	0.000
62	3	0.000	0.000
63	65	0.000	0.000
41	13	0.000	0.000
28	11	0.000	0.000
66	72	0.000	0.000
67	73	0.000	0.000
12	20	0.000	0.000
50	29	0.000	0.000
32	40	0.000	0.000
52	2	0.000	0.000
72	31	0.000	0.000
35	6	0.000	0.000
17	83	0.000	0.000
56	64	0.000	0.000
76	48	0.000	0.000

DESCRIPTIVE STATISTICS FOR EACH MEASURE

		1	2
		Betweenness	nBetweenness
1	Mean	93.895	3.384
2	Std Dev	167.599	6.040
3	Sum	7136.000	257.153
4	Variance	28089.434	36.477
5	SSQ	2804829.750	3642.341
6	MCSSQ	2134797.000	2772.239
7	Euc Norm	1674.763	60.352
8	Minimum	0.000	0.000
9	Maximum	994.587	35.841
10	N of Obs	76.000	76.000

Network Centralization Index = 32.89%

Output actor-by-centrality measure matrix saved as dataset FreemanBetweenness

UCINET 6.380 Copyright (c) 1992-2012 Analytic Technologies

14. ábra: 76 elemű mátrix: Közöttiség-értékek

```

N-CLANS
-----

Max Distance (n-):                2
Minimum Set Size:                 10

4 2-clans found.

1: 14 67 60 70 22 56 33 63 34 81 58 69 46 79 82 4 64
2: 14 22 56 35 58 69 46 79 82 4
3: 60 18 61 9 63 77 17 5 40 10 52 21 68 32
4: 43 49 32 26 57 45 47 12 3 65

HIERARCHICAL CLUSTERING OF OVERLAP MATRIX

[...]

Group indicator matrix saved as dataset NClanSet
Group co-membership matrix saved as dataset NClanOvr
Group co-membership actor-by-partition indicator matrix saved as dataset NClanPrt
-----
Copyright (c) 2002-12 Analytic Technologies

```

15. ábra: Az N-Clan vizsgálat által megállapított csoportok

Tömbök száma	Illeszkedés
2	0,407
3	0,441
4	0,510
5	0,501
6	0,407
7	0,472
8	0,456
9	0,409
10	0,428

16. ábra: Tömb-illeszkedések különböző foksámok esetén (NetDraw, Factions)

```

TRACE PATHS
-----

Type of paths: Shortest paths

Distance cutoff: 3

3 paths found.

Selected Paths from 22 to 21

1: 22 -> 60 -> 17 -> 21
2: 22 -> 33 -> 52 -> 21
3: 22 -> 63 -> 17 -> 21

-----
UCINET 6.380 Copyright (c) 1992-2012 Analytic Technologies

```

17. ábra: Legrövidebb utak (22-es és 21-es személy között)

```

TRACE PATHS
-----

Type of paths: Shortest paths

Distance cutoff: 3

4 paths found.

Selected Paths from 22 to 68

1: 22 -> 60 -> 17 -> 68
2: 22 -> 33 -> 52 -> 68
3: 22 -> 63 -> 17 -> 68
4: 22 -> 79 -> 57 -> 68

-----

UCINET 6.365 Copyright (c) 1992-2011 Analytic Technologies

```

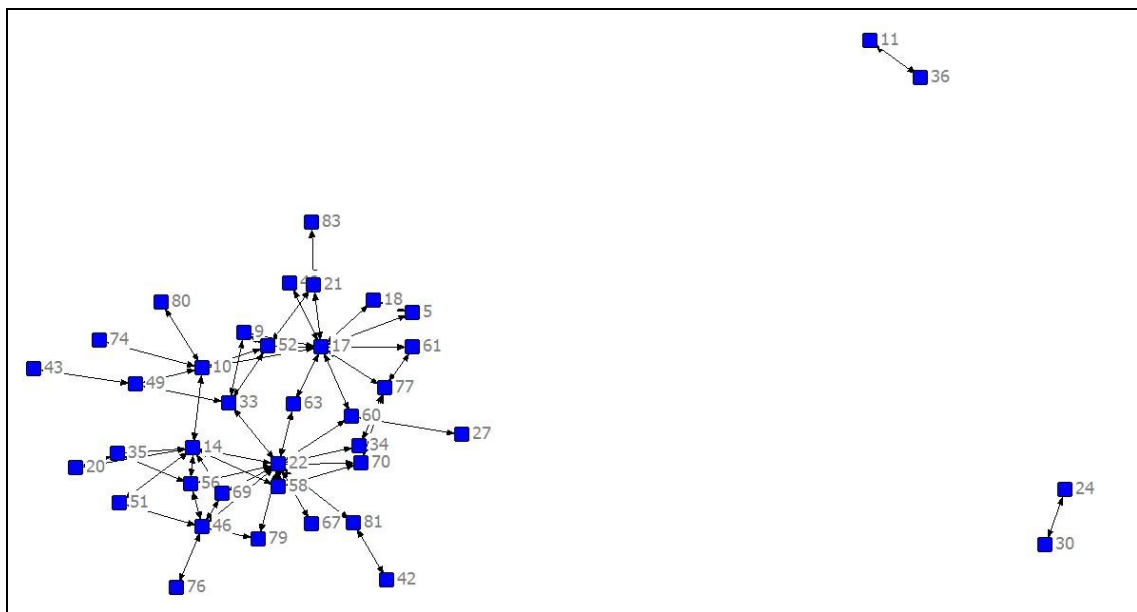
18. ábra: Legrövidebb utak (22-es és 68-as személy között)

Kapcsolat típusa	Említések száma
Explicit említés	107
Munkakapcsolat	86
Visszaigazolt szimpátia	18
"Evidens kapcsolat"	75
	286

19. ábra: A kapcsolathálóban szereplő kapcsolatok típusa az említések száma szerint

Válaszadó	Említett kapcsolatok száma	Explicit említés	Pozitív munka- kapcsolat	Vissza- igazolt szimpátia
1	6	4	1	1
2	7	3	4	0
3	4	3	1	0
4	6	3	2	1
5	9	7	1	1
6	4	4	0	0
7	10	4	2	4
8	3	3	0	0
9	2	0	1	1
10	6	2	4	0
11	6	3	3	0
12	2	0	2	0
13	4	2	2	0
14	4	2	1	1
15	5	3	2	0
16	4	3	1	0
17	7	6	1	0
18	4	3	1	0
19	5	2	3	0
20	10	3	5	2
21	4	3	1	0
22	3	0	3	0
23	7	3	4	0
24	0	0	0	0
25	5	2	1	2
26	0	0	0	0
27	4	2	2	0
28	2	2	0	0
29	3	3	0	0
30	7	4	3	0
31	5	1	3	1
32	8	4	2	2
33	6	0	6	0
34	7	3	4	0
35	9	6	3	0
36	6	4	2	0
37	6	1	5	0
38	11	5	4	2
39	10	4	6	0
Összesen	211	107	86	18
Átlag	5,41			
Szórás	2,66			

20. ábra: Az egyes válaszadók által említett közvetlen személyes kapcsolatok száma
(A válaszadók azonosítószámai nem függnék össze a későbbi azonosítóikkal)

21. ábra: Interjúalanyaink kapcsolathálója

```
UNIVARIATE STATISTICS
-----

Dimension:                                MATRIX
Diagonal valid?                          YES

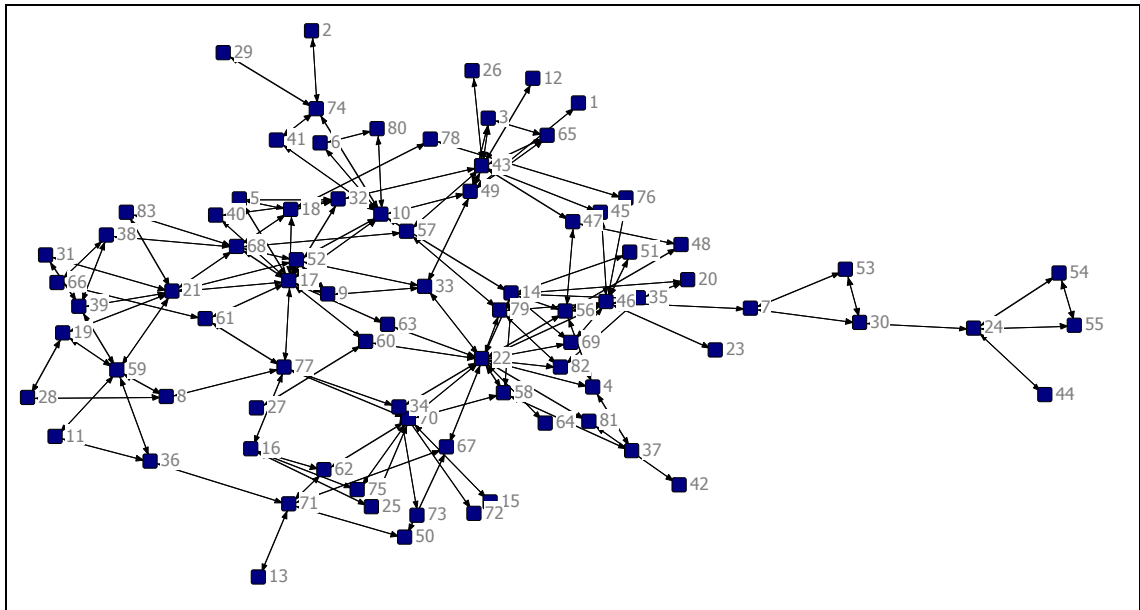
Descriptive Statistics

                                1
                                -----
1      Mean      0.075
2      Std Dev   0.263
3      Sum       120.000
4      Variance  0.069
5      SSQ       120.000
6      MCSSQ     111.000
7      Euc Norm  10.954
8      Minimum   0.000
9      Maximum   1.000
10     N of Obs  1600.000
11     N Missing 0.000

-----

Copyright (c) 2002-12 Analytic Technologies
```

22. ábra: Interjúalanyaink kapcsolathálójának főbb mutatószámai

23. ábra: A kibővített, 83 elemű kapcsolatháló

12 Hivatkozott irodalom

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2005): A választói tömbök rejtett hálózata. In: Angelusz–Tardos (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon* h.n., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 65–159.
- Árvai László – Diczházi Bertalan (2002): *Globalizáció és külföldi tőkeberuházások újabb fejleményei Magyarországon* Szentendre, Kairosz
- Beck, Ulrich (2005): *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései - válaszok a globalizációra* Szeged, Belvedere Meridionale
- Bell, Daniel (1973): *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting* New York, Basic Books
- Bigné, J. Enrique et al. (2005): The theme park experience: An analysis of pleasure, arousal and satisfaction. In: *Tourism Management* 26. 833–844.
- Boje, Thomas P. – Bengt Furaker (2003): *Post-industrial labour markets: profiles of North America and Scandinavia* New York, Routledge
- Bosworth, Gary – Helen Farrel (2011): Tourism Entrepreneurs in Northumberland. In: *Annals of Tourism Research* 38/4, 1474–1494.
- Braverman, Barry (2000): Libraries and theme parks: strange bedfellows. In: *Research Strategies* 17. 99–105.
- Britton, Stephen (1996): Tourism, dependency and development. In: Apostolopoulos et al. (szerk.): *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations* New York, Routledge 155–172.
- Byrd, Erick T. et al. (2009): Comparisons of stakeholder perceptions of tourism impacts in rural eastern North Carolina. In: *Tourism Management* 30. 693–703.
- Cohen, Erik (1996): The Sociology of tourism: Approaches, issues and findings. In: Apostolopoulos et al. (szerk.): *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations* New York, Routledge 51–71.
- Csité András – Kovách Imre (2002): Vidéki történet In: Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás: A posztoszocializmus vége* Budapest, Napvilág 219 – 308.
- Dries, Liesbeth – Johan F. M Swinnen (2004): Foreign Direct Investment, Vertical Integration, and Local Suppliers: Evidence from the Polish Dairy Sector. In: *World Development* 32/9. 1524–1544.
- Garai László (2009): *Globális rendszerváltás?* Budapest, Népszabadság
- Haggblade, Steven – Peter Hazell – Thomas Reardon (2010): The Rural Non-farm Economy: Prospects for Growth and Poverty Reduction In: *World Development* 38, 1429–1441.
- Hanneman, Robert – Mark Riddle (2005): *Introduction to social network methods*. <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/networks/nettext.pdf> (Letöltve: 2012. március 11.)
- Juhász Pál (2006): Rurális problémák: A falusi terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. In: Juhász Pál (szerk.): *Emberek és intézmények: Két zsákutca az agráriumban* Budapest, Új Mandátum 573–594.
- Kolosi Tamás – Tóth István György (2008): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei – generációs oldalnézetből. In: *TÁRKI Társadalmi Riport 2008* 15–45. o.
- Kornai János (1989) *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében* Budapest, HVG
- Kovách Imre (2002): A posztoszocializmus vége. In: Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás: A posztoszocializmus vége* Budapest, Napvilág
- Kovách Imre (2008): Önkormányzati hatalom, projektesítés és az új kormányzás. In: Bódi Ferenc (szerk.): *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. Budapest, MTA 113–128.
- Kovách Imre (2010): *A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai* MTA doktori értekezés (kézirat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)
- Laki László (2008): A rendszerváltás, a krízishelyzetű kistérségek és az Európai Unió In: Bódi Ferenc (szerk.): *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. Budapest, MTA 129–144.
- Laschewski, L., Phillipson, J., & Gorton, M. (2002). The facilitation and formalisation of small business networks: evidence from the North East of England. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20, 375–391.
- Mitchell, Clare J. A. (1998): Entrepreneurialism, Commodification and Creative Destruction: a Model of Post-modern Community Development. In: *Journal of Rural Studies* 14, 273–286.

- Morrison, Alison – Jack Carlsen – Paull Weber (2008). Lifestyle oriented small tourism [lost] firms and tourism destination development. In: *Tourism and hospitality research, training and practice: "Where the 'bloody Hell' are we?"* Proceedings of the 18th annual CAUTHE conference, Griffith University <http://www.griffith.edu.au/conference/cauthe2008/refereed-papers/RP084.pdf> (Letöltve: 2012. március 12.)
- Ódor Imre (2002): *Bikal*. In: Füzes Miklós (szerk.): Száz Magyar Falu Könyvesháza Budapest, k. n.
- Pászka Imre (2010): *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban* Szeged, Belvedere Meridionale
- Phelps, Nicholas A. (1998): Tying the firm to the region or tying the region to the firm? Early observations on the case of LG in South Wales. In: *European Urban Studies* 1998/5 119–137.
- Puczkó László – Rátz Tamara (2011): *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei* Budapest, Akadémiai
- Schoeck, Helmut (2007) [1966]: *Az irigység. A társadalom elmélete*. Budapest, Helikon.
- Sharpley, Richard (2002): Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. In: *Tourism Management* 23. 233–244.
- Simmel, Georg (1973) [1908]: A vizsály. In: Somlai Péter (szerk.): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok* 261–310. Budapest, Gondolat.
- Szabó Bernadett (2009): *A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései* Budapest, MTA
- Szabó Katalin (2003): A munkaviszonyok fellazulása. In: *Információs társadalom* III/1
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban* Budapest, Aula
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet* Budapest, ÚMK
- Teo, Peggy – Brenda S. A. Yeoh (1997): Remaking local heritage for tourism. In: *Annals of Tourism Research* 24. 192–213.
- Thomas, Barry (2003): Tourism. In: Peter Johnson (szerk.): *Industries in Europe* Cheltenham, Edward Elgar 377–407.
- Urry, John (1996): The changing economics of the tourist industry. In: Apostolopoulos et al. (szerk.): *The Sociology of Tourism: Theoretical and Empirical Investigations* New York, Routledge 193–218.
- Zongor Gábor (2008): Területfejlesztési anomáliák alulnézetből. In: Bódi Ferenc (szerk.): *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. Budapest, MTA 255–266.